

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Правни позитивизам као један поглед на право
(мастер рад)

Ментор
Проф. др Марко Трајковић

Студент:
Владимир Јанковић
Број индекса: М 025/23-О

Ниш, 2024. године

САДРЖАЈ

УВОД.....	3
I СОФИСТИЧКО ЗАСНИВАЊЕ ПРАВНОГ ПОЗИТИВИЗМА.....	5
II ИЗАБРАНИ ПРАВНИ ПОЗИТИВИСТИ	8
III ПРАВНИ ПОЗИТИВИЗАМ И НОРМАТИВНА ТЕОРИЈА	22
IV ПРОТИВ ПРАВНОГ ПОЗИТИВИЗМА	28
ЗАКЉУЧАК.....	39
ПОПИС КОРИШЋЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ	48
ПРАВНИ ПОЗИТИВИЗАМ КАО ЈЕДАН ПОГЛЕД НА ПРАВО.....	50
LEGAL POSITIVISM AS ONE VIEW OF LAW	52
БИОГРАФИЈА СТУДЕНТА.....	53

УВОД

Правни позитивизам је као правац, школа у праву донео са собом једно схватање које своје упориште налази у правној вредности правне сигурности. Због значаја те вредности правни позитивизам ће увек имати своје место не само у теорији и филозофији права већ и у примени правне норме. Сам се правни позитивизам као снага јачег и воља суверена развио још код софиста, касније ће бити само, као и све друго, разрађен у вековима који су долазили.

Идеја да је право могуће изједначити са оним што је воља суверена, као и са оним што ће се назвати позитивним правом, дакле правом које јесте на снази, своје упориште налази у борби против несигурности метафизичког посматрања идеје права. Идеја права као метафизичка творевина која се жели да изједначи са правдом и осталим друштвеним и правним вредностима донела је собом различите ваљане ствари али и несигурности.

Како је време у праву један од важних тренутака, тако је и природно-правна теорија изгубила у очима оних који времена немају на претек, односно изгубила је пред правном сигурношћу. Некако је правни позитивизам са правилом „закон је закон“ однео победу посебно у тренутку када се рачунало и само рачунало на људски разум, и када је све ван њега било непотребно. Иза правила да се ваља гласати и имати било какав закон, те да је то боље него немати закон, крила се снага правног позитивизма.

Међутим, истовремено иза ове снаге правног позитивизма крила се и замка, која ће се показати као кобна. Када је из схватања права избачена вредност, захваљујући снази правног позитивизма, онда се право свело на вредносно неутралну науку. Тада је право донело себи у задатак да и само буде извор зла. Право које би ваљало да буде мера прилагођена злу постало је извор зла. Када се право, позитивно право посматра без аксиолошке критичке оштрице, онда је онај који ваља да га примењује без могућности да било шта друго чини до да ту правну норму, тај правни акт примени.

Ипак, право је више од воље владајуће класе, групе која је освојила власт и потом села у парламент, право је израз човекове потребе за правдом, како то сматра Густав Радбрух. Међутим, само метафизичко посматрање права, односно губитак везе између стварности и вредности, довело је до тога да се правнички сталеж окреће нечему што је сигурно у домену примене.

Из тог разлога је и Херберт Харт, као представник правног позитивизма и сматрао да појмови морала само замагљују правну стварност, те онемогућавају да се право сагледа као посебан феномен. На овоме је инсистирао и Ханс Келзен који развија своју нормативну теорију, у којој се налази потреба за чистом идејом права, оном која је ослобођена свих аксиолошких, социолошких и политиколошких садржаја. Такав систем права је онај који самог себе ствара.

У једном је правни позитивизам сасвим сигурно у праву, а то је потреба за правном сигурношћу. Немогуће је замислити постојање једног правног система ако нема правне сигурности, и још је теже замислити правни поредак без правне сигурности. Посебно је тешко замислити правни поредак, јер он има свој фактички елеменат који је испољен у понашању људи по правним нормама. Дакле, како се понашати по нормама чији садржај није доступан, чији садржај није нормиран, чији се садржај без икакве контроле и процедуре мења. Ипак, и воља суверена се мења, једино што је данас тај појединац суверен, макар номинално, уступио своје место парламенту, као највишем демократском органу.

Од софиста па до данас видеће се настојање да се изађе из оквира утопије, и да се стварност погледа са оба ока. Наравно, то је исти задатак и природно-правне школе, али се она у неким својим моментима неоправдано удаљила од стварности и тако дозволила да правни позитивизам преузме примат.

Интегралистичка мисао је показала да је потребно сваку појаву посматрати из више перспектива, за ову појаву можемо преузети појам „плуриперспективизам, који је исковао Анте Човић. На овај начин се заобилазе замке и правног позитивизма као и замке природно-правне теорије. Узимају се све ваљане поставке и једног и другог правца и неће се заобићи ни моменат правде али ни правне сигурности.

Правни позитивизам има своје упориште у томе да право заиста јесте другачије од осталих друштвених норми и по својој онтолошкој структури и по својој примени. Наравно, ово још увек неће значити да је право систем који сам себе ствара, јер оно је поникло у друштву и израз је друштвених потреба, те регулише друштвене односе које претвара у правне, односно друштвених односима даје правничко рухо. И даље, правни позитивизам има своје упориште у примени права, кроз потребу да се искаже правна сигурност у примени права.

I СОФИСТИЧКО ЗАСНИВАЊЕ ПРАВНОГ ПОЗИТИВИЗМА

Иако правни позитивизам у својој основи нема додирних тачака са нихилистичко-скептицистичким поставкама, ипак ваља навести Горгијине ставове „1) ништа не постоји, 2) кад би нешто и постојало, не би се могло сазнати, 3) кад би се и могло сазнати, не би се могло саопштити другима“.¹

Кратком анализом ових ставова желимо да покажемо следеће, из поставке нихилизма и скептицизма лако је доћи до тога да универзалних вредности нема, а када би их и било оне се не могу сазнати ни пренети на друге, самим тим партикуларизам изражен кроз правни позитивизам односи победу, јер боље је да имамо било какав закон, него да га немамо, јер ионако ону универзалну правду никада нећемо сазнати, она ће остати недокучива, и ван домашаја примене.

Утолико је тачна само ова поставка, коју износи Тразимах „право није ништа друго него резултат интересне политике оних који владају“,² односно „Свака власт поставља законе у своју корист: демократија демократске, тиранида тиранске, а тако и остале: а кад поставе законе, прогласе то да је то, тј. њихова корист, праведно за поданике, те онога који то престапа казне као човека безаконика и неправедника. То је, дакле оно, добриковићу мој, што кажем да се у свим тим државама исто сматра праведним, наима: корист која постоји. Она је јамачно јача у држави; зато је за онога који право мисли свугде оно, што рекох, праведно: корист јачег“.³ Што значи да је право, правни акт изгласан у парламенту само израз воље владајуће класе, те баш због тога ипак мора постојати нешто више од воље владајуће класе.

Тако настављамо са Каликловим учењем о природној неједнакости и „етици силе“⁴ из којег ће произићи и следећи ставови „По природи је увек горе оно што је ружније, то јест трпети неправду, док је међутим, по закону горе чинити неправду. Трпети неправду недостојно је човека, већ само роба, за кога је боље да је мртав него што живи, јер он не може да се одбрани од увреде и рђавог поступка, нити да помогне ономе о коме се стара. Него је мислим да законе прописују слаби људи и људи гомиле. Они доносе законе с обзиром на оно што је њима од користи и што се са њихова становишта чини вредно хвале или куђења. Тиме они хоће да застраше јаке људе, оне

¹ М. Ђурић, *Из историје античке филозофије*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996, 211.

² Ibid.

³ М. Ђурић, *Историја хеленске етике*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1987, 207.

⁴ Ibid., 205.

који имају довољно снаге да себи прибаве више од других, да их задрже од тога, као да би било рђаво и неправедно имати више права од других. Јер, они се сами задовољавају једнаким правима, пошто су без вредности. Отуда се по закону сматра да је неправедно и ружно тежити за тим да се има више од других, и то се зове неправда. По мом мишљењу, међутим, сама природа показује да се правичност састоји у томе да бољи има више од горега, а способнији више од неспособног. Да ствари тако стоје, природа показује многим примерима, како на другим живим бићима, тако и на државама и читавим племенима људи, наиме, да је праведно да јачи влада над слабијим и да има више од овога“.⁵

Такав јачи може у данашње време да донесе законе какве год садржине, па и злочиначке, који због свог императивног карактера и монопола физичког насиља има могућност да буде примењен. Историја није била шкрта у таквим примерима. Такви јачи могу потом да законима надкриле сваки злочин, који добија своју законску основу, тако „Он оправдава и највеће насиље извршено моћном руком“.⁶ Што даље значи, да онај јачи може да начини законе према којима „волони и цела имовина горег и слабијег треба да припадне бољем и јачем“.⁷

Историја нам је показала да онај јачи, али не нужно и бољи, може да различите невредности прогласи за вредности и да их заштити монополем физичког насиља.

Каликле јесте био, према мишљењу Михаила Ђурића, представник екстремног природноправног учења, али је својим учењем утро пут за вољу јачег, који када дође на власт може своју физичку снагу да „допуни“ законима са злочиначким садржајем.

Законе доносе људи гомиле, али гомилу, заједно са симпатизерима, како ће то касније анализирати Хана Арент, могуће је навести на вољу јачег, али ће право поданика бити уздрмано онда када је од стране Хипије, уздрмано „достојанство закона“ следећим ставом: „Ко би се покоравао законима кад њих сами законодавци обарају и мењају?“⁸

Ако је право у век и само у рукама оних који се налазе на власти, постаје посебно значајно видети какво је то право. Тај моменат, какво је то право, каква му је садржина, то већ негира позитивно-правна теорија. За право је онда важнија форма изражавања а не његова садржина. И ваља запамтити „Негде је владавина тиранска, негде демократска, негде опет аристократска. И у свакој од ових држава закони су дати у

⁵ М. Ђурић, *Из историје античке филозофије*, 266-267.

⁶ Ibid., 267.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid., 207.

интересу оних који владају: у демократији закони су демократски, у тиранији тирански, и аналогно даље“.⁹

Ако је ово тачно, а јесте, утолико је питање садржаја закона постало још важније, јер ако је тачно, а није, да правичност и право имају представљати „туђе добро“ шта нам онда остаје, поглед ка небу. Закон мора бити нешто више од воље оних који су на власти, међутим и Каликле и Тразимах сматрају да „законе утврђују они који имају стварну власт у држави“.¹⁰

Некако се код Каликла и Тразимаха преламају позитивно-правни став и природно-правно учење али у једном екстремном облику, јер „Између природе и закона нема овде више никаква моста“¹¹, те тако као да нема ни моста између људи и једнакости, као да природно право прописује неједнакост, а морал је онда „гола фикција“. Ипак, код Каликла и то такво природно право је „инстанција од које зависи легитимизација позитивног права“¹² што нас наводи на закључак да је овакво поимање природног права и довело до тога да се филозофи права приклоне правном позитивизму, који је гарантовао, условно речено, оно што маса жели да чује, једнакост под одређеним условима.

Оно што маса и жели да чује је једнакост шанси, којима се ово екстремно природно-правно учење супротставља, јер „само они који су јачи, који су интелектуално више обдарени, који су боље упућени у то како треба водити државне послове и који имају довољно енергије да спроведу оно што хоће“ само они „имају права да владају у држави“.¹³

Значај садржине закона, која се вешто избегава у правном позитивизму види се кроз следећу Антифонову мисао „Закони прописују очима шта треба да гледају, а шта не треба; рукама шта треба да раде, а шта не треба; ушима шта треба да слушају, а шта не треба; језику шта треба да говори, а шта не треба; ногама куда треба да корачају, а куда не треба“.¹⁴ Из овога јасно произлази да ваља обратити пажњу на садржину свих ових заповеди. До преклапања позитивног права и природног права, али у корист позитивног долази код Антифонта када пише: „Праведност се састоји у томе да се не газе законски прописи државе. Човек ће, дакле, у примени праведности највише

⁹ М. Ђурић, *Историја хеленске етике*, 275.

¹⁰ *Ibid.*, 276.

¹¹ *Ibid.*, 281.

¹² *Ibid.*, 282.

¹³ *Ibid.*, 284.

¹⁴ *Ibid.*, 300.

користи имати ако пред сведоцима поштује државне законе, а природне законе кад је сам и без сведока; јер оно што наређују природни закони јесте нужно; и наређења државних закона су производ узајамног споразума, нису израсла, а наређења су израсла, нису производ узајамног споразума“.¹⁵

II ИЗАБРАНИ ПРАВНИ ПОЗИТИВИСТИ

Расправу о правном позитивизму можемо започети и ставом који је прихватио и Никола Висковић „Данас уистину изгледа немогуће утврдити једно недвосмислено значење „правног позитивизма“, па се стога и каже да „више не знамо шта тај термин значи“ те је он из тог разлога правни позитивизам прихватио да би означио „јасну тежњу новије правне знаности, антиприродноправне и антиидеалистичке, да властитим исказима даде објективност и прецизност природних и логичких знаности. Већи дио модерне правне мисли, заиста, има двије темељне методолошке особине: усмјереност на искуствено и етичку неутралност“.¹⁶

Даље, можемо навести и Дворкинове ставове о позитивизму, а то су „The law a community is a set of special rules used by community directly or indirectly for the purpose of determining which behaviour will be punished or coerced by the public power“ и потом „The set of these valid rules is exhaustive for the ‘the law’, so that if someone’s case is not clearly covered by such rule (because there is none that seems appropriate, of those that seem appropriate are vague, or for some other reason) then that case cannot be decided by ‘applying the law’. It must be decided by some official, like a judge, ‘exercising his discretion,’ which means reaching beyond the law...” и на концу „To say someone has a ‘legal obligation’ is to say that his case falls under a valid legal rule that requires him to do or to forbear from doing something” односно „In the absence of such a valid legal rule there is no legal obligation“.¹⁷

Дакле, предмет изучавања правне науке мора да буде оно право онакво какво јесте, а не неко идеално или оно које стоји на равни требања, јер „Искуствено утемељени искази о праву треба да буду дескриптивни, непристрасни и интересубјективно провјерљиви. Истинска правна знаност „приказује право какво јест, не бранећи га

¹⁵ М. Ђурић, *Историја хеленске етике*, 210.

¹⁶ N. Visković, *Pojam prava*, Logos, Split, 1981, 10.

¹⁷ C. Johnson, *Philosophy of Law*, Macmillan Publishing Company, New York, 1993, 97.

тврђењем да је праведно, нити га осуђујући тврђењем да је неправедно“ – она је радикално реалистичка и емпиричка теорија“.¹⁸

Иако не припада правном позитивизму, важно је истаћи мисао Рудолфа фон Јеринга, јер он даје јединствену теорију о циљу права одакле можемо даље ићи и видети шта су све циљеви које право може и жели да оствари. Али, још и то како право жели да те циљеве оствари.

Правни поредак је оно најсавршеније што је право дало и сам Јеринг својим учењем одмах даје два елемента тог правног поретка и он то схвата као „моменат норме“ и „моменат његовог остваривања путем принуде“.¹⁹ То су та два битна елемента правног поретка путем којих се одвија читав друштвени и правни живот. Уређење тог друштвеног и правног живота, иако оставља извесну аутономију другима ипак се своди на државу односно обавља уз „прећутно трпљење од стране државе“.²⁰ Данас присутно аутономно право је ваљан пример моћи позитивног права над свим друштвеним организацијама.

Његова поставка је јасна, јер права нема без принуде исто као што нема „ватре која не гори, светлости која не сија“.²¹ Ако је право идеална појава, онда конкретна питања ко ће вршити власт нису битна, али то није тако, и утолико је правни позитивизам тачан, мора се једноставно све знати. Ипак, право има свој спољашњи моменат изражен у форми, али и унутрашњи изражен у садржини, а њу према Јерингу чини норма, као практично правило понашања.²² Као такво, ово се правило разликује од других друштвених правила и норму „према томе треба одредити као *апстрактни императив за људско делање*“.²³

Тај апстрактни императив, своју конкретизацију добија кроз судију који представља државну власт и има право које потом постаје „материја за принуду“.²⁴ Сасвим природно отуда следи и поставка о праву као „добро схваћену политику силе“ којој се свако понашање које је супротно наредбама мора означити као неправо.²⁵

Одређену везу према правном позитивизму код Јеринга налазимо у његовом упорном ставу да правни акт донет од стране законодавца јесте по дефиницији увек

¹⁸ N. Visković, *Pojam prava*, 11.

¹⁹ Р. Фон Јеринг, *Циљ у праву*, ЦИД, Подгорица, 1998, 146.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid., 147.

²² Ibid., 150.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid., 152.

²⁵ Ibid., 169 и 161.

легалан, те се самим тим намеће да је тај законодавац изнад закона. Ипак, само је законодавац код њега задобио тај положај, већ га судија нема.²⁶

Шта нас наводи да се покоравимо закону? Према Јеринговом схватању, које није далеко од истине, то је „сопствени интерес“ за који још везује и појам „самосавлађивања“.²⁷ Из овога постаје јасно да је његово филозофско-правно учење циљна јуриспруденција у којој је живот у заједници одређен као „скуп људских циљева“ односно и само друштво у правном смислу одређује као „удружење више особа ради остваривања неког заједничког циља“.²⁸ Јасно је да овакав приступ види заједницу као „циљни субјекат“ права и задатак права је да обезбеди животне услове друштва.²⁹ Зато и јесте тачно „Апсолутан захтев државне власти, дат самом сврхом државе, јесте да има највишу моћ, која ће надмашивати сваку другу моћ у оквиру државног подручја. Свака друга моћ, појединца или многих људи, мора бити „под“ њом, а она „над“ њима“.³⁰ Овакав став ипак ублажава на следећи начин „Државна власт, супстанцијално посматрана, није ништа друго до за извесне друштвене циљеве издвојена количина народне снаге“.³¹

Роско Паунд наводи да Д’Агсо сматра „Тачан појам речи ‘право’ (law) увек обухвата идеју врховне власти која је у стању да принуди људе да јој се повинују“.³² На овакав ригидан позитивистички став надовезује је и мисао „Правило које је прописао суверен једног друштва својим поданицима“ јесте право.³³ Док ће Рутенфорт чак и моралну акцију подвести под правна правила, односно „Правило због кога су људи обавезни да усагласе своју моралну акцију“.³⁴ Назив за цео овај покрет према Паунду ваља да буде „законодавни покрет, у коме се право схвата као резултат воље суверена“ те је тако „идеја заповести“ постала носећа.³⁵

Овако ћемо наставити са Блекстоновим речима, право је „правило установљено да би се њиме руководило интелигентно биће, а установљава га интелигентно биће које над оним првим има власт“.³⁶ Холанд ће учинити помак и рећи да је право не оно које суверен прописује, већ оно које он примењује, али је оно право без обзира из којег

²⁶ Ibid., 161 и 162.

²⁷ Р. Фон Јеринг, *Циљ у праву*, 169.

²⁸ Ibid., 39 и 51.

²⁹ Ibid., 203.

³⁰ Ibid., 143.

³¹ Ibid., 144.

³² Р. Паунд, *Јуриспруденција I*, ЦИД, Подгорица, 2000, 320.

³³ Ibid., 321.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid., 323.

³⁶ Ibid., 331.

извора долази, већ зато што га суверен примењује.³⁷ На ово се ослања и решење које предлаже Салмонд, да је право могуће одредити као „правила која су призната у судовима и по којима они раде“.³⁸ Наравно, ово се може проширити те рећи следеће у јуриспруденцији, како сматра Холмс, изучавамо „предвиђање случајева примене јавне силе – што остварују судови“,³⁹ али према његовим речима ако желимо да знамо шта је право и ништа осим тога „you must look at it as a bad man, who cares only for the material consequences which such knowledge enables him to predict, not as a good one, who finds his reasons for conduct, whether inside the law or outside of it, in the vaguer sanctions of conscience“.⁴⁰ И сам Холанд је инсистирао на поставци да морал и право морају ипак да буду раздвојени јер је право испуњено моралним појмовима, који компликују ствар „In the law of contract the use of moral phraseology has led to equal confusion“⁴¹ јер „The law talks about rights, and duties, and malice, and intent, and negligence, and so forth, and nothing is easier, or, I may say, more common in legal reasoning, than to take these words in their moral sense, at some stage or argument, and so to drop into fallacy“.⁴²

Јасно је да заповест коју издаје законодавац и коју има да примени суд има свој спецификум, јер се она према Остину „разликује од осталих означања жеље, не по стилу у коме је жеља означена, већ по сили и сврси оне стране која заповест издаје да би нанела зло или бол уколико се заповест не изврши“.⁴³ Онда, према Паунду, није било „неприродно што је Остин схватао судску одлуку као инструмент којим се норме „позитивне моралности“ претварају у правне норме“.⁴⁴

Постаје јасно да су Бентам и Остин створили основну за оно што ће касније бити окарактерисано као правни позитивизам, те је јасно из њихове перспективе да је предмет јуриспруденције искључиво позитивно право, без икакве његове везе са појмовима добра и зла, правде и неправде.⁴⁵ А ово ће настати из поставке која ће се појавити и у нормативизму Ханса Келзена, да је право један затворен логички сређен систем.⁴⁶ У којем ће према Остину, право бити само команда.

³⁷ Р. Паунд, *Јуриспруденција I*, 332.

³⁸ *Ibid.*, 333.

³⁹ *Ibid.*, 334.

⁴⁰ С. Johnson, *Philosophy of Law*, 47.

⁴¹ *Ibid.*, 49.

⁴² *Ibid.*, 47.

⁴³ Р. Паунд, *Јуриспруденција I*, 366.

⁴⁴ *Ibid.*, 416.

⁴⁵ А. J. Sebok, *Legal Positivism in American Jurisprudence*, Cambridge University Press, New York, 1998, 31.

⁴⁶ А. J. Sebok, *Legal Positivism in American Jurisprudence*, 40.

Тако је Остин и сматрао да студиј јуриспруденције није никаква мистерија, да је то заправо студиј примењеног права, за онога ко ће стајати испред судије са својим предметом, али и за онога који жели да избегне да стоји пред судијом. Тако је јасно ово и изрази „Од закона или правила која су људи поставили за људе, неке су донели политички руководиоци и они који су суверени, то јест, људи који имају врховну власт у независним земљама или независним политичким друштвима. Скупина тако успостављених правила или само неке скупине које чине њен део, представљају одговарајући предмет јуриспруденције, опште или посебне. За скупину тако успостављених правила или за неке скупине које чине део оне право, израз право (law), коришћен једноставно и стриктно, једини је подобан“.⁴⁷

У овакво виђење ствари уклапају се и следеће поставке о праву да је то заорво „Заповест која потиче од врховне политичке власти државе и која је упућена лицима подвргнутим таквој власти“ или даље да је то „Генерални корпус правила која упућују владаоци у политичком друштву члановима тог друштва“, опет то су „Обавезна правила понашања, општа и стална, установљена за људе од стране световног „суверена“, овом додајемо и то да је право „Опште правило за спољашњу људску делатност које спроводи суверена политичка власт“, и још додајемо и укључивање појма „једнообразне принуде“.⁴⁸ Ово постаје јасно када додамо и следећи Остинов став „the law is a set of rules specially selected to govern public order, and offers a simple factual test – what has the sovereign commanded? – as the sole criterion for identifying those special rules“.⁴⁹ Касније ће се према Роско Паунду, овоме додати и улога судова у стварању појма права, јер „Право или закони једног друштва су правила у складу са којим се, дакле, чланови друштва имају равнати; а околност која та правила одваја од других правила понашања и која их чини правом, лежи у чињеници да судови по њима делују“ Ову дефиницију везујемо та Греја, који ће изаћи и са поставком да се право може поделити на оно које се може опет означити као „законодавно право“ и оно које ствара судија и који има да писано право тумачи, а што се опет има повезати са поставком права као „Збира правила које спроводе редовни судови“.⁵⁰ Опет све ове дефиниције засноване су и на идеји поделе власти, јер ће се код свих ових дефиниција приметити

⁴⁷ J. Austin, *The Province of Jurisprudence Determined*, 1832, 2. Наведено према: Р. Паунд, *Јуриспруденција I*, ф. 166, 331.

⁴⁸ О овим дефиницијама које су представљене видети у: Р. Паунд, *Јуриспруденција I*, ф.167, 169, 172.

⁴⁹ С. Johnson, *Philosophy of Law*, 98.

⁵⁰ Gray, *Definitions and Questions in Jurisprudence*, 6 Harvard law Rev. 1892,24. Наведено према: Р. Паунд, *Јуриспруденција I*, ф. 173 и 175, 333.

улога суверена али и улога суда који му је на одређени начин подређен у смислу могућности стварања општих правних аката јер „Правило понашања које спроводе они органи политичког друштва који су у ту сврху одређени, и које је у правом степену наметнуло по вољи политичке власти и у складу са концепцијом правде коју исповеда та власт или они којима је она поверила задатак да стварају таква правила“.⁵¹

Из свега овога би се могао извести закључак да су правила виђена као нешто што настаје из врховне власти „уместо да настају на широком плану и спонтано“ што према Остину даље води стриктном одвајању „прописа од моралних закона или правила, која он каже, почивају на савести, затим од природних закона, који се ослањају на разум, као и од закона части, који се наслањају на јавно мњење“.⁵² Што даље значи да су закони производ државе, за разлику од моралних правила која долазе из савести и производ су неодређеног дела друштва.⁵³ Из тог разлога је за правни позитивизам и енглеску аналитичку теорију прихватљива Бентамова идеја, који се уосталом сматра и за оснивача науке о законодавству, да је „право или заповест или повлачење заповести“.⁵⁴ Природно држава ствара поред права и државне органе, у овом случају судове, што наводи на закључак да држава својим „плаштом“ покрива сву област живота. Улога судова у држави потом је природно означена као принудна, а сасвим очекивано овој тврдњи Холмс додаје „Право је изјава о околностима у којима ће доћи до примене јавне силе према људима посредством судова“, те је овде била изражена „теорија претње“.⁵⁵

Тако је Роско Паунд анализирајући појам права, на концу дао шест становишта која право посматрају као „корпус ауторитативних прописа“. Најпре је навео становиште законотворца који изражава путем правних аката заповед да се нешто учини или не, а потом прелази на „доброг“ субјекта који право схвата као „пропис мисли“ односно као правило „понашања и упутство којим му се каже шта треба да ради у одређеној кризној ситуацији“. Следеће што он наводи је становиште које везујемо за судију, односно административног службеника који право схвата као образац за одлучивање. Из угла правног саветника, право постаје „корпус претњи службеном акцијом, до које долази услед датог чињеничног стања, а може изгледати и као корпус основице за предвиђање

⁵¹ Keeton, *The Elementary Principles of Jurisprudence*, 1930, 38. Наведено према: Р. Паунд, *Јуриспруденција I*, ф. 177, 334.

⁵² Р. Паунд, *Јуриспруденција I*, ф. 166, 372.

⁵³ *Jurisprudence*, 1885, 87, 179. Наведено према: Р. Паунд, *Јуриспруденција I*, ф. 129, 179.

⁵⁴ J. Bentham, *Principles of Morals and Legislation*, 1789, 330. Наведено према: Р. Паунд, *Јуриспруденција I*, 330

⁵⁵ Р. Паунд, *Јуриспруденција I*, 347.

службене акције“. Док ће на професора права, право бити основица за развој његове доктрине, а за пословног човека оно је инструмент за стварање пословних планова.⁵⁶

Сасвим очекивано својој струци за Остина је закон правило понашања којим се регулишу „радње сваког појединца у мери у којој оне утичу на друге појединце“, те тако он и долази до става да је право само заповест суверена под којим подразумева „личност или скуп личности које већина људи у датом друштву има навику да слуша, с тим да таква личност или скуп личности нема навику послушности у односу на било коју надређену људску личност“.⁵⁷

И он сам је био наклоњен идеји правне сигурности, јер људи желе да знају имају ли или не одређена права као и шта представља ризично понашање. За њега нема позитивног морала, који ће се касније појавити као појам код Херберта Харта, код њега је морал само унутрашње стање индивидуалног ума.⁵⁸ Из овога произлази да друштво мора да се место да се креће „правцима који му се чине најбољим“ оно мора „да поступа примењујући ауторитативну правну технику на постојећи меродавни правни материјал“.⁵⁹

Интересантно је да Паунд наводи ваљану поставку о разлици између права и морала, право неће питати за мотиве јер „Не жуди за тим да дођеш до вола суседа свога – јесте морално правило. Али, све док таква жудња не пређе у спољашњи облик, то јест, постане крађа, право се њоме не бави нити, у ствари, може да бави“.⁶⁰ Дакле, право се исцрпљује у „једнообразности, регуларности и предвидљивости“,⁶¹ што најконкретније на примеру појединачних правних аката попут правних послова звучи овако „Право штити уговоре који су склопљени током законитог пословања, не базирајући се на то јесу ли уговорне одредбе усаглашене са правдом или нису“.⁶² Што, према Паунду, наводи на закључак да је правник-аналитичар „прогнао из правне литературе све етичке елементе и целокупну критику правних норми која се односила на морал. Ако норма или пропис могу логички да се уклопе у један разумно склопљени систем – то је већ довољно“,⁶³ односно „Власт а не истина чини право“.⁶⁴ Одавде опет произлази закључак „отпор према закону може понекад да буде морална дужност, али

⁵⁶ Р. Паунд, *Јуриспруденција I*, 361-362.

⁵⁷ *Ibid.*, 365.

⁵⁸ С. Johnson, *Philosophy of Law*, 45-59.

⁵⁹ Р. Паунд, *Јуриспруденција I*, 417.

⁶⁰ Pollock, *First Book of Jurisprudence*, 1929, 46-47. Наведено према: Р. Паунд, *Јуриспруденција I*, 426.

⁶¹ Р. Паунд, *Јуриспруденција I*, 432.

⁶² Pulsen, *Ethics*, 1899, 625. Наведено према: Р. Паунд, *Јуриспруденција I*, 433.

⁶³ Р. Паунд, *Јуриспруденција I*, 433.

⁶⁴ *Ibid.*, 434.

не и легална слобода“, што даље значи да је увек „правна обавеза послушати сваки закон“. ⁶⁵

Анализу правног позитивизма на одређени начин настављамо са Хартовим прихватњем Остиновог схватања „Постојање права је једна ствар, његова ваљаност или неваљаност, друга“. ⁶⁶ Оваква поставка се природно даље надовезивала на став позитивиста „из пуке чињенице да једно правило нарушава неки морални стандард, не следи да то правило никако и није правно правило; и обрнуто, из пуке чињенице да је једно правило морално пожељно не следи да је оно самим тим и правно правило“. ⁶⁷ Међутим, према Дворкину, Хартова верзија правног позитивизма је комплекснија од Остинове „First, he recognizes, as Austin did not, that rules are of different logical kinds. (Hart distinguishes two kinds, which he calls ‘primary’ and ‘secondary’ rules). Second, he rejects Austin’s theory that a rule is a kind of command, and substitutes a more elaborate general analysis of what rules are. We must pause over each of these points, and then note how they merge in Hart’s concept of law“. ⁶⁸

Веома недвосмислено Херберт Харт прихвата филозофију позитивног права коју дају Бентам и Остин те сам Харт за њих каже да су они и њихово учење „велика добит за јуриспруденцију“ јер је коначно нагласило да „право једне државе...није никакв идеал већ нешто што стварно постоји...“. ⁶⁹

Хартов правни позитивизам негира одбацивање наредбе, санкције и суверан. Такво је одбацивање, према њему, негирало икакву везу права са моралом и њега идентификовало са принудом. ⁷⁰ Али, ону нераскидиву везу права и морала Харт не види, јер иако одређена морална правила могу да се сматрају правним, то није нужно, јер постоје правила која „имају све моралне предиспозиције да буду закони а ипак то нису“. ⁷¹

Правна правила су, као уосталом код свих позитивиста, законски оправдани захтеви упућени становништву. Овако постављено, одмах закључујемо, нема нужне везе између правних правила и друштвених, моралних и правних вредности. Те се онтолошка природа права не може одредити из аксиологије права. Некада се може прихватити поклапање између правних и моралних норми, али то није нужно и често.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Х. Харт, *Огледи из филозофије права*, Плато, Београд, 2003, 58.

⁶⁷ Ibid., 61.

⁶⁸ С. Johnson, *Philosophy of Law*, 98.

⁶⁹ Х. Харт, *Огледи из филозофије права*, 62.

⁷⁰ Ibid., 66.

⁷¹ Х. Харт, *Огледи из филозофије права*, 94.

Онтолошка природа права и морала није иста, нити су последице прихватања и одбијања исте, јер право често неће питати за мотиве, довољна је послушност, а поставка нисам могао да се уздржим, која „ради“ код морала, код права нема утицаја. Некада је могуће да постојим односно да се подударе правна и морална обавеза на послушност, иако то није увек тако.

Питање обавезивања правом јасније је но код других позитивиста објашњено код самог Харта, јер он је то учино на следећи начин: „Austin had said that every rule is a general command, and that a person is obligated under a rule if he is liable to be hurt should he disobey it. Hart points out that this obliterates that distinction between being obligated to do something and being obligated to do it.“ Ово нас наводи на следећи закључак „A rule differs from order, among other ways, by being normative, by setting a standard of behavior that has a call on its subject beyond the threat that may enforce it. A rule can never be binding just because some person with physical power wants it to be so. He must have authority to issue the rule or it so no rule, and such authority can only come from another rule which is already binding on those to whom he speaks. That is the difference between a valid law and the orders of a gunman“.⁷²

Као веома тежак предмет за правну праксу Харт наводи следећи, ситуација када је једна жена из једноставне намере да се ослободи свог мужа, овог пријавила тадашњим властима Немачке 1944. године. Основ за пријаву биле су увредљиве речи које је овај изговорио о Адолфу Хитлеру као вођи. Једноставном анализом правног система тадашње Немачке, долази се до закључка да обавеза такве пријаве није постојала у правним прописима, али није била ни у супротности са одредбом која је забрањивала давање исказа који штете Трећем Рајху. Што је опет очекивано јер је Рајх изједначен са Хитлером. Ово изједначавање довело је до његовог хапшења, осуде на смрт и уместо тога слања на фронт. Након окончања рата жену је 1949. године, западнонемачки суд оптужио због противправног лишавања слободе. Овакво дело је било кажњиво по Немачком кривичном закону из 1871. године, а важно је нагласити да је он био непрекидно на снази од доношења. Сасвим у складу са позитивно-правним схватањем „закон је закон“ и „наредба је наредба“ жена се бранила да је поступала само према правилима. Другостепени суд је био становишта да је она крива јер је утицала на лишавање слободе, а закон на који се она позива био је „супротан здравој свести и смислу за правду свих честитих људи“. Ово је потом започело еру враћања природном

⁷² С. Johnson, *Philosophy of Law*, 99.

праву, а Харт је био ипак становишта да су морални појмови који мењају правну стварност једно „тамно“ подручје које ваља избегавати.

Из овог примера изводи се Хартов став „Rule of Recognition and Legal Validity“ који обухвата следеће ставове, најпре он је заузео критички став према Остиновој теорији о наредби која је неопходна за опстанак права. Из тог разлога он инсистира на *rule of recognition*, те каже „Wherever such a rule of recognition is accepted, both private persons and officials are provided with authoritative criteria for identifying primary rules of obligation“.⁷³ Овако изгледа да и сам Харт гради неки пирамидални систем јер „The rule of recognition providing the criteria by which the validity of other rules of the system is assessed is in an important sense, which we shall try to clarify, an ultimate rule: and where, as is usual, there are several criteria ranked in order of relative subordination and primacy one of them is supreme“.⁷⁴

Иза рата било је доста друштвене хистерије, као уосталом и пре рата и утолико је Харт на ваљаном стајалишту када сматра да је жена починила неморално дело, а да је правни циљ остварен стављањем ван снаге закона из 1934. године. Тако смо дошли у колизију, за морал је осуда недвосмислена потреба, док за право на страни тужилаштва и суда недостаје правна аргументација за осуду. Постоји са аспекта права неколико могућности, дакле оставити је некажњену јер је поступала према важећим правилима, казнити је али онда прихватити ретроактивност прописа, што је према Харту „вредност искренности“. Дакле, овде за правнике постаје непријатно.⁷⁵

Овај је проблем изражен у следећој Хартовој поставци „правни систем мора испољавати неку одређену саобразност с моралом или правдом, или да мора почивати на широко присутном ујеђењу да постоји морална обавеза да се оно поштује. Поновићемо, да иако овај став може у извјесном смислу бити тачан, из њега не следи да критеријуми правне валидности одређених закона, који постоје у једном правном систему, морају подразумевати, прећутно ако не изрично, повезаност с моралом и правдом“.⁷⁶

И сам Харт ће испитивати појам обавезујуће снаге правне норме те се долази до следећег закључка „a rule may be binding (a) because it is accepted or (b) because it is valid. Primitive communities have only primary rules, and these are binding entirely because of practices of acceptance. Such communities cannot be said to have 'law,' because there is no

⁷³ С. Johnson, *Philosophy of Law*, 88.

⁷⁴ Ibid., 91.

⁷⁵ Х. Харт, *Огледи из филозофије права*, 85-86.

⁷⁶ Х. Харт, *Појам права*, ЦИД, Подгорица, 1994, 226.

way to distinguish a set of legal rules from amongst other social rules, as the first tenet of positivism requires. But when a particular community has developed a fundamental secondary rule that stipulates how legal rules are to be identified, the idea of a distinct set of legal rules, and of law, is born“.⁷⁷

Изгледа као да је Келзенов пирамидални систем ипак потребан, а то ће признати и сам Радомир Лукић када ће у својој последњој књизи из 1992. године рећи да у младости није разумео Келзена. Овај пирамидални систем неопходан је да би се разумело право, јер без тога није могуће одвојити право од морала, природних закона, техничких норми, али ни од наредбе. Из тог разлога је овај Хартов систем један од најпотпунијих система који су изграђени унутар правног позитивизма, јер је у себе укључио елементе и теорије морала али их је критички преиспитивао. А када их је Харт укључивао он је то чинио због објашњења права а не замагљивања правног простора.

Ове везе нису нужне у смислу да заиста и увек постоје, али у смислу ваљаности неког правног поретка оне јесу, јер према Августину „Државе су без правде само пљачкашке банде, али велике“.⁷⁸ Што се показало као недвосмислено тачно.

Ово и Харт прихвата када каже да моралне и правне норме имају „запањујућу сличност“ односно „Укратко, могло би се рећи да су исте по томе што их схватамо као обавезују независно од пристанка појединаца који је њима обавезан и што почивају на јаким социјалним притиску да се појединци придржавају тих норми; повиновати се и правним и моралним нормама није ствар похвале, већ минималан допринос друштвеном животу који треба узети као нешто нормално“.⁷⁹

Јасно је из овога да постоји позитивно право али да постоји и позитивни морал, погледати Мирослава Крлежу и прочитати његово дело „На рубу памети“ јер „право и морал садрже норме које усмјеравају понашање појединаца у ситуацијама које се стално понављају у току живота“.⁸⁰ Што даље значи да се правне и моралне норме могу поклапати.

Харт даје четири својства морала која га по њему одвајају од осталих облика друштвених норми. Најпре, то је важност, јер морални стандарди се „одржавају упркос силини снажних осјећања које обуздавају, и по цјену жртвовања знатног личног интереса“, што нас наводи на закључак да и овде можемо говорити о врсти „социјалног

⁷⁷ С. Johnson, *Philosophy of Law*, 100.

⁷⁸ Х. Харт, *Појам права*, 194.

⁷⁹ Х. Харт, *Појам права*, 211.

⁸⁰ Ibid.

притиска“.⁸¹ Тако сматра да је немогуће говорити о моралу „онда када нико више не мисли да је важно или вриједно“ да се неко морално правило или вредност очува, док са правом није тако, односно оно нестаје тек онда када се укине.⁸² Следећа разлика испољава се у немогућности свесне промене морала, што се већ и јасно налази у самој онтолошкој природи морала, док код позитивног права то није тако. Даље, разлика се испољава и у „волунтаристичком карактеру моралних прекршаја“ док је код права из разлога правне сигурности то другачије, односно баш да би се избегао волунтаризам настаје прихватање правне сигурности. И на концу то је „форма моралног притиска“ који је уобичајно унутрашњег карактера.⁸³

Иако негира нужну везу између права и морала, он никада неће рећи да настајање права није било „под снажним утицајем конвенционалног морала и идеала одређених друштвених група, као и у форми просвјешћене моралне критике чији су носиоци били појединци, чији је морални хоризонт надилазио у то вријеме прихваћене моралне норме“.⁸⁴ Дакле, Харт ће јасно, можда јасније него други филозофи права, одредити да је однос између позитивног права и природног права, заправо однос између права и морала. А правни позитивизам ће означити као „просту тврдњу да на нужан начин не представља истину да закони постављају или задовољавају извјесне моралне захтјеве, иако је то, у ствари, често и био случај“.⁸⁵

Реализам Херберта Херта посебно је вредан пажње, као уосталом што је то било и са реализмом Радомира Лукића. Код Харта се он очитује у следећем „ни право ни прихваћени морал друштва немају потребе да минималном заштитом и коришћу обухвате све људе у дјелокругу свога важења, и често се то није ни чинило“.⁸⁶ Код Лукића се то видело онда када је објаснио задатак објективног права које мора да обезбеди да највећи могући број људи живи у што је могуће пунијем достојанству.⁸⁷

Оно што је тачно је и да се позитивни морал једног друштва мења и истовремено уклапа у правни поредак, те тако Харт наводи изванредан пример и то књижевника који важи за једног од омиљених „Хаклбери Фин, када су га упитали да ли је од експлозије цијеви на пароброду ко повријеђен, одговара: „Није, госпођо. Погинуо је један црнац“. Опаска тетке Сали: „Е, то је срећа, јер понекад има и повријеђених“,

⁸¹ Ibid., 214.

⁸² Ibid., 214-215.

⁸³ Ibid., 215-220.

⁸⁴ Ibid., 226.

⁸⁵ Х. Харт, *Појам права*, 227.

⁸⁶ Ibid. 242.

⁸⁷ Р. Лукић, *Систем филозофије права*, Савремена администрација, Београд, 1992.

сажима цјелокупну моралност која је често преовлађивала међу људима“.⁸⁸ Иако све ово констатује, као и то да веза између права и морала постоји, Харт сматра да та нужна веза није јасно образложена, јер сматра „Не само да велики број људи може бити изложен принуди закона који не сматрају морално обавезујућим, већ и не стоји да они који заиста систем прихватају својом вољом, морају себе сматрати морално обавезним да то чине, иако се мора рећи да би систем био најстабилнији ако би то био случај“.⁸⁹ Када се говори о критици, односно о аксиолошком методу посматрања права, Харт је ваљано приметио да иако је ово тачно ипак није јасно одређено у погледу којих моралних стандарда мора доћи до слагања права са моралом, иако се може говорити и о „минималној форми правде“, али и то је непоуздано јер како ће то Келзен показати, правда је празна формула.

Као посебан проблем правног позитивизма је и оно што Харт назива „борбени поклич правног позитивизма“ а који се огледа у поставци „Егзистенција права је једна ствар, његова врлина или порок је друга“ као и то „Правне норме могу посједовати било какав садржај“.⁹⁰ Ово би значило да иако је закон неправедан, пошто је донет у одговарајућој форми и по одговарајућој процедури он је ипак валидан, ако и читав тај правни систем. Ипак, признао је да је природно право доживело своју ренесансу у Немачкој иза рата. Тако је он дошао до следећег закључка, дакле „Ако се одлучимо за ужи појам, из „права2 чемо онда искључити такве морално изопачене норме“, а „Ако прихватимо шири појам права, онда њиме можемо опбухватити и истраживање било којих посебних одлика које имају морално неправедни закони, као и реакције друштва на те законе“.⁹¹ Сам Харт сматра да је проблем прихватања ужег појма такав да он може префише „симпликовати разноликост моралних проблема до који ове норме доводе“, што опет може довести по њему до „опасности од анархије“.⁹²

Утолико је јасно зашто је Харт са извесним дивљењем гледао на судију Холмса, јер каже „Желим, међутим, прво да кажем зашто сматрам да ће Холмс за Енглеze увек остати херојска личност у јуриспруденцији, ма како се променила његова америчка репутација. Он на чудесан начин обједињује следеча два квалитета: прво, снагу

⁸⁸ Х. Харт, *Појам права*, 243.

⁸⁹ *Ibid.*, 245.

⁹⁰ *Ibid.*, 250.

⁹¹ Х. Харт, *Појам права*, 253.

⁹² *Ibid.*, 254-255.

имагинације, која често недостаје енглеском промишљању права, и друго, јасноћу, коју енглеска правна мисао обично има“.⁹³

Ипак, и сам Харт констатује да се данас потпуно одвајање права од морала, у Енглеској „сматра површним и погрешним“.⁹⁴ Бентам иако позитивиста заузима добар став о животу под законом „владати се по прописима, слободно критиковати“ с тим што је ово ипак тешко јер владати се по прописима са злочиначком садржином такође наводи на закључак да ћемо и сами чинити опачине.⁹⁵ Ово наводи на закључак да ни Бентам али ни његови следбеници нису оспоравали да „извесни морални принципи могу да се уведу у правни систем и постану његов део преко експлицитних законских прописа, или да судови могу бити законски обавезни да пресуђују сходно ономе што сматрају праведним тј. најбољим“.⁹⁶

Харт преноси своје слагање са одређеном поставком коју су дали и Остин и Бентам да „из пуке чињенице да једно правило нарушава неки морални стандард, неследи да то правило никако и није правно правило; и обрнуто, из пуке чињенице да је једно правило морално пожељно не следи да је оно самим тим и правно правило“.⁹⁷

⁹³ Х. Харт, *Огледи из филозофије права*, 54.

⁹⁴ *Ibid.*, 55.

⁹⁵ *Ibid.*, 59.

⁹⁶ *Ibid.*, 61.

⁹⁷ Х. Харт, *Огледи из филозофије права*, 61.

III ПРАВНИ ПОЗИТИВИЗАМ И НОРМАТИВНА ТЕОРИЈА

Ако кренемо од Остина, сасвим сигурно стижемо до Ханса Келзена, јер ће се баш код Келзена Остинова поставка о праву као наредби која извире из савршеног и затвореног логички сређеног правног система завршити код Келзена. Код њега право, односно изучавање права које ваља да предузме правна наука није ништа друго до проучавање позитивног права. Келзенова „Чиста теорија права“ је она теорија која настоји да право ослободи од свих елемената који нису својствени праву,⁹⁸ односно „Келзен „чисти“ све социјалне и етичке садржаје из правних норми и правне знаности: раздваја најпре битак и требање у непремостиви дуализам (точ 33), а затим у области требања разграничава субјективне (идеолошке) од објективних (јуридичких, о формалном важењу) судова врједности“.⁹⁹ Његова је чиста теорија ипак духовна наука, која у праву види сукоб интереса и настоји да га реши, што је опет блиско Остиновој теорији и улози судова у праву.

Келзен је ближи Остину, но Харту, јер као и Остин ни он не жели да учини везу између права и морала, јер када би ту везу учинио онда би позитивно право било „потпуно излишно, а његова егзистенција сасвим непојмљива“.¹⁰⁰ Опет, као и код Остина и он не жели да испитује праведност или неправедност позитивног права, јер за њега је право оно које јесте, што одмах наводи на закључак да „одбија да вреднује позитивно право“.¹⁰¹ За њега исто као и за све позитивисте свако мешање онога што мора да остане изван права представља прикривање стварности, а његова је теорија „антиидеолошка“ која ипак заузима став да право није „вечна и апсолутна категорија“.¹⁰²

Известан помак у односу на позитивизам најужег типа, види се у његовом ставу када испитује мотиве за покоривање праву, где заузима став да право ипак није само принуда, те да све у праву неће зависити од секундарне правне норме. Што значи да се ти мотиви могу наћи и у оностраној сфери, и да самим тиме некада могу зависити и од „религијске, моралне побуде“, тако покорност везујемо за „обзирност према друштвеним обичајима, бојазан ос социјалног изопштења“¹⁰³

⁹⁸ Х. Келзен, *Чиста теорија права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 1998, 11 и 12.

⁹⁹ N. Visković, *Pojam prava*, 28.

¹⁰⁰ Х. Келзен, *Чиста теорија права*, 18-19.

¹⁰¹ Ibid., 19.

¹⁰² Ibid., 19 и 21.

¹⁰³ Х. Келзен, *Чиста теорија права*, 28.

Та онострана раван права може унети, као уосталом што констатује и Харт забуну у правну теорију, те из тог разлога Келзен жели да има „од идеологије слободну теорију права“ што би могли да прихватимо као најбољи део његове теорије, јер свака идеологија заправо „прља“ право.

Његова теорија за свој предмет изучавања нема више, праведне правне поретке, јер је правни поредак „систем правних норми“ у коме једна норма важи из једноставног разлога јер припада „неком одређеном поретку“ и зато што се важење те норме и свих других норми тог поретка може свести на једну норму „као последњу основу тог важења“.¹⁰⁴

Шта је потом Келзен учинио? Изградио је пирамидални систем, као једино могуће решење за његову чисту теорију права. На врху тог система пирамиде, који сам себе ствара, јер нижа норма је производ више, и тако редом, налази се основна норма. Проблем са њоме је она, устав, настала из пранорме, коју нико није видео.

Ипак, било би погрешно, а то је касније увидео и Радомир Лукић у свом делу „Систем филозофије права“ сматрати да он није имао добру раван азкључивања, примери које он даје за свој пирамидални систем донекле оправдавају његов став, тако норме „не треба да лажеш, не треба да вараш, треба да се држиш свога обећања“ директно изводимо из „норме истинољубивости“.

Као и Остин, а не као Харт, Келзен је јасан у одвајању моралног од правног поретка, те као и сваки нормативиста сматра да се важење права одређује не водећи се његовом садржином него „Нека норма свагда важи као правна норма само стога што је настала на сасвим одређен начин, што је створена по сасвим одређеном правилу, прописана по специфичном методу“.¹⁰⁵ Он ће своје ставове даље образложити на следећи начин „Реченица етичара није никаква норма, јер етика као наука не може ништа прописивати, Него једино описивати њој дате норме. Као човек науке, етичар је исто тако мало компетентан да поставља моралне норме, као што правни теоретичар није компетентан, да поставља правне норме; етичар је једнако мало овлашћен да себи присвоји морални (ауторитет), као што правни теоретичар није овлашћен, да себи присвоји правни ауторитет“.¹⁰⁶ На основу овога он ће извести још једно неслагање између позитивног права и позитивног морала, о коме он говори за разлику од Остина. Дакле „Не само утолико што санкције морала немају карактер принудних аката, него

¹⁰⁴ Ibid., 46.

¹⁰⁵ Ibid., 47.

¹⁰⁶ Х. Келзен, *Елементи теорије правних норми*, Ратио, Подгорица-Београд, 2003,45.

такође утолико што се повезаност између моралне норме која заповеда неко одређено понашање и норме, која за случај слеђења статуише одобравање, за случај неслеђења неодобравање као санкцију, не сматра за тако суштаствену као повезаност између обеју у питању стојећих норми у подручју права“.¹⁰⁷ Право је дакле увек „позитивно право, а његов позитивитет лежи з томе што је ствара и укида актима људских бића, и тако је независно од морала и сличних нормативних система“.¹⁰⁸

Он наглашава метод стварања, те је основна норма „полазиште једног поступка“ те има „формално-динамички карактер“ јер је она метод стварања.¹⁰⁹ Дакле, право „регулише своје сопствено стварање“, што и узрокује „ступњевитост правног поретка“. Даље, свака виша правна норма утиче директно својом снагом на нижу правну норму.
110

Пирамидални систем и није ништа друго до чиста методологија настанка правног система, што значи да он одмах сам по себи претпоставља начела ступњевитости и динамичности, јер сама основна норма представља „хипотетичко основно правило и тиме највиши основ важења који заснива јединство тога склопа стварања“.¹¹¹ Дакле, важење једне норме остварује се на заснивању ниже норме на вишој, односно она је „произведена“ и то онако како то виша норма прописује. Ово значи да „виша норма одређује само акт постављења ниже норме, али не садржај норме која треба бити постављена, тј. овлашћује постављање норми сваког било којег садржаја, важење ниже норме хе засновано кроз важење више норме, ако само акт постављања ниже норме одговара вишој норми“.¹¹²

Шта је највиши ступањ овог стварања чистог правног система?

То је одређено већ самом теоријом ступњевитости „позитивноправно највиши ступањ представља устав“. Одатле се може ићи надоле и закључити да „ступањ најближи уставу јесу опште норме створене у законодавном поступку“.¹¹³

Важење је за Ханса Клезена „специфично постојање норми. Рећи да норма важи, то значи да ми сматрамо да она постоји или – што излази на исто – да сматрамо да има „обавезну снагу“ за оне чије понашање регулише. Правна правила, ако важе, јесу

¹⁰⁷ Ibid., 48.

¹⁰⁸ Х. Келзен, *Опита теорија државе и права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 1998, 171.

¹⁰⁹ Х. Келзен, *Чиста теорија права*, 47.

¹¹⁰ Ibid., 52.

¹¹¹ Ibid., 53.

¹¹² Х. Келзен, *Елементи теорије правних норми*, 91.

¹¹³ Х. Келзен, *Чиста теорија права*, 53.

норме“.¹¹⁴ Можемо додати „Важење норми није увјетовано ни садржајем друштвених односа, ни остварењем норми у понашању адресата, ни вриједностима што се у нормама интегрирају; штовише, друштвени односи и вриједности настоје се уопћењ искључити из предмета правне знаности“ јер је право „за правну знаност“ ипак „само систем норми специфичног логичког важења“.¹¹⁵ Овде још ваља појаснити његову поставку о важењу и ефективности, односно он разликује „реалну ефективност“ чији се губитак очитује у губитку важења, али ово није услов „прескриптивног важења“, не у смислу „да нека норма, како би важила, мора бити ефективна, јер она ступа у важење, пре него што је ефективна, и она може тек постати ефективна, када је већ ступила у важење“.¹¹⁶ Ово из једноставног разлога јер „Док једна норма није ни истинита нити неистинита, исказ о важењу неке норме је истинит или неистинит“.¹¹⁷ Дакле, „Норма не важи зато што је ефикасна; она важи ако је поредак коме припада, у целости узевши ефикасан“.¹¹⁸

Онда поново за њега постаје јасно „Норма не може задобити своју валидност ни од чега другог до од друге норме“.¹¹⁹ А свако правило које је задобило ту владиност јесте „једна заповест“.¹²⁰

Тако је Келзен изједначио некако интегралистички правни поредак и саму државу која је код њега вид социјалног притиска, до кога долази и кроз „поделу рада“.¹²¹ Потом је та држава персонификација правног поретка, јер све везано за њу јесте „важење државног поретка“.¹²² Ово постаје јасно када се постави питање проглашења норме, што ипак неко у држави мора да изврши, што опет наводи на идеју поделе рада.¹²³

Устав је у таквом поретку, у таквој држави заправо „историјски први“ све остало следи иза њега у пирамидалној методологији, а он тај се устав базира на норми „коју правници претпостављају“.¹²⁴ Тако он даље тврди „Норму чије се важење не може извести из неке више норме ми називамо „основном“ нормом. Све норме чије се

¹¹⁴ Х. Келзен, *Опита теорија државе и права*, 83.

¹¹⁵ N. Visković, *Појам права*, 28.

¹¹⁶ Х. Келзен, *Елементи теорије правних норми*, 97.

¹¹⁷ *Ibid.*, 37.

¹¹⁸ Х. Келзен, *Опита теорија државе и права*, 94.

¹¹⁹ Х. Келзен, *Елементи теорије правних норми*, 113.

¹²⁰ Х. Келзен, *Опита теорија државе и права*, 83.

¹²¹ Х. Келзен, *Чиста теорија права*, 77.

¹²² Х. Келзен, *Чиста теорија права*, 79 и 81.

¹²³ Х. Келзен, *Елементи теорије правних норми*, 51.

¹²⁴ *Ibid.*, 113 и 114.

важење може везати за једну исту основну норму чине један систем норми, или један поредак. Та основна норма чини, као заједнички извор, везу између свих разних норми из који се састоји један поредак. Да нека норма припада извесном систему норми, извесном нормативном поретку, може се утврдити једино потврђивањем да она своју обавезност вуче од основне норме која сачињава поредак¹²⁵. Дакле, све почиње и све завршава са основном нормом, односно без ње нема ни поретка, јер га практично она ствара, а пошто је држава персонификација правног поретка онда нема ни ње. На овај начин он је ипак отишао у оностраност од које је тако упорно желео да „побегне“, јер ће ипак и овде укључити вредносне судове и рећи „Вредносни суд да је стварање првог устава легалан чин представља нужан темељ за све друге вредносне судове“¹²⁶. Дакле, изгледа „Важење тог првог устава је последња претпоставка, крајњи постулат, од кога зависи важење свих норми нашег правног поретка“¹²⁷. Та оностраност његове теорије огледа се у поставци „Основну норму не ствара правно регулисаним поступком орган који ствара право. Она не важи – као позитивна правна норма – зато што је створена на одређени начин правним актом, него важи зато што се претпоставља да важи; а препоставља се да важи зато што без те претпоставке ниједан људски акт не може да се схвати као правни акт, а посебице – као акт којим се ствара право“¹²⁸.

Овим постаје јасно да је на крају своју чисту теорију права, теорију која се не ослања на оностраност, засновао на претпоставци, што није у складу са првобитном поставком о одбацивању било чега што се претпоставља или што излази из оквира емпиријских поставки. Дакле, иако то није желео, ипак је своју теорију, чисту теорију засновао на претпоставци.

Из читавог Келзеновог учења јасно произлази да је јуриспруденција нормативна наука, али док ће за Келзена држава бити персонификација правног поретка, за Остина она ће бити окосница његове теорије. До неког слагања аналитичке и позитивистичке теорије са нормативном теоријом долази онда када они сматрају да је право „скупина норми или ограничавајућих прописа изведених из једне највише норме коју су прогласили они који држе врховну власт“¹²⁹. Дакле, и овде се помиње извођење пирамидалног система из једног врха, у овом случају врховне норме.

¹²⁵ Х. Келзен, *Опита теорија државе и права*, 168.

¹²⁶ Х. Келзен, *Елементи теорије правних норми*, 115.

¹²⁷ Х. Келзен, *Опита теорија државе и права*, 172.

¹²⁸ *Ibid.*, 173.

¹²⁹ Р. Паунд, *Јуриспруденција I*, 379.

На неки начин овде је повезана идеја правне сигурности и судског поступања, јер се ове норме одвајају од чисто „субјективних етичких правила којима судије прибегавају при дискреционом одлучивању – за разлику од оних регулисаних директно правом“, да би се потом ова правна правила повезивала за појмовима „опште применљивости, универзалности и предвидљивости“.¹³⁰

Опет се ова два правца могу повезати и са интересном јуриспруденцијом и то у „фази зрелости права, за сигурношћу, то јест, за изражавањем интереса друштва за сигурност прибављања својине и сигурност правних послова уопште“.¹³¹ Дакле, овде се моша нормативизам, са позитивистичким посматрањем правне норме и потребе да се право одреди кроз одређење интереса. Ове ће се идеје повезати и са Холмсовом идејом о предвиђању онога како ће судови радити, односно ово се може повезати и са „љункцијом пружања основице саветнику за саветовање“ те је Холмс овако своју идеју везао за „адвоката-практичара“.¹³² Сасвим у складу са манирима оба правца право се може одредити као „корпус ауторитативних изјава о томе шта он треба да ради“ мисли се на судију „или скуп ауторитативног, меродавног, материјала на основу којег се он осећа обавезним да доноси своје одлуке“.¹³³

Постоји неколико тачака у којима се Келзенова теорија разликује од Остинове и Холмсове, те су то најпре одређење права као система који се заснива на „органској и међусобно повезаној укупности позитивних норми“ што је уосталом и суштина Келзенове чисте теорије права. Даље, потпуно искључивање моралних елемената у правном поступању и повезивање права са принудном акцијом, те тако се право може свести на „ауторитативну изјаву коју даје или признаје политички организовано друштво, схваћено као правни пофредак, изјава по којој одређено понашање или конкретни догађај изазивају одређену акцију оних који имају власт у оквиру правног поретка“.¹³⁴

Келзенова нормативна теорија је критика не само природно-правне теорије већ и социолошке али је и критика правног легализма, јер „правна норма није ни воља ни заповјест, будући да те психичке појаве припадају сфери битка од које се „чисти“ правна знаност; држава није извор права јер је држава само други назив за правни

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ Ibid.

¹³² Ibid., 380.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Р. Паунд, *Јуриспруденција I*, 380.

систем; и најзад, право не чине само опће норме и закони него и индивидуалне норме које конкретизују опће стварајући увјек нове правне садржаје“.¹³⁵

IV ПРОТИВ ПРАВНОГ ПОЗИТИВИЗМА

Како је природно-правна мисао изазвала реакцију аналитичке, позитивистичке и нормативне школе, на тај исти начин су и оне изазвале реакцију друге стране. Код те друге стране изабрали смо схватања најпре школе слободног стварања права, и њених заступника у лику Еугена Ерлиха и Хермана Канторовича. Ова се школа бавила кореном права који је напла у друштву, те се самим тим и право имало отворити према животним чињеницама, што је даље вукло идеју о „реакцији живог права“,¹³⁶ а за Ерлиха право је ту да „означи целокупну друштвену контролу“.¹³⁷ Сасвим природно из ове поставке право је условљено својим творцем, односно друштвом и постаје јасно да оно не може да „настане ако се у друштву већ нису појавили захтеви на којима она почива“.¹³⁸ Тако је и настао „покрет за слободно право“,¹³⁹ који није био јединствен већ се појавио у различитим облицима. Тако је један од оних који су инсистирали на борби за боље право био Херман Канторович, који износи свој став да у правну науку долази „један нови покрет“. Он опомиње на самосазнавање све правника који уображавају да се њихово чињење налази у најбољем складу са њиховим идеалима. То уображавање он прозира и разара; и предузима да у светлости нових, мање скромних идеала пред нама самим оправда све наше непрекидно чињење – стварање права“.¹⁴⁰ Своју мисао је даље развио у следећем правцу: „На наредним страницама ћемо наш покрет, до сада безимен, по аналогiji са слободним религиозним, означавати као покрет слободног права“.¹⁴¹ Ова је школа настојала да право схвати и прикаже у ширим оквирима, и то доста ширим но што је то воља суверена, из тог разлога је и слободно право темељ „из којег произлази државно право: скоро све законодавне идеје претходно су постојале као прописи слободног права. Свака критика државног права, из које израста његова даља изградња, мора по нужности појма своје мерило узети од

¹³⁵ N. Visković, *Pojam prava*, 28-29.

¹³⁶ P. Паунд, *Јуриспруденција* I, 179.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Г. Фасо, *Историја филозофије права*, ЦИД, Подгорица, 2007, 558.

¹³⁹ О томе да је то покрет, а не „школа“ или „доктрина“ видети у: Г. Фасо, *Историја филозофије права*, 555-558.

¹⁴⁰ Х. Канторович, *Борба за правну науку*, Досије, Београд, 2006, 5.

¹⁴¹ Ibid., 11.

слободног права (у шта за критичара спада и туђе државно право)¹⁴² за разлику од става који је присутан и у аналитичкој и у нормативној школи, Канторович сматра да ни држава неће моћи да да готова и универзална решења која су уз то и општеважећа. Како он није „патио“ од „правног лудила величине“,¹⁴³ такав став заузима и према слободном праву. Како нема готових решења, тако нема ни апсолутно добрих и затворених логичких система јер сваки систем „има празнине, који је неразумљив“.¹⁴⁴ Тако се намеће чињеница слободног стварања права и судије које су „упознате како са правним схватањима владајућих у народу, тако и са чињеницама живота и резултатима суседних науке“.¹⁴⁵ Ово се учење проширило и од Франсоа Женија који ће опет говорити о „слободном научном истраживању“.¹⁴⁶ Из овог разлога, који је уосталом потврдила и историја тумач мора да има неопходну слободу и право да посегне за „ванзаконским аргументима“¹⁴⁷ када је то неопходно. Зато се издваја идеја о „активној интервенцији тумача“ и коришћењу другачије технике од оне која говори о комплетности правног система и „живом праву“.¹⁴⁸

Филозоф права кога у критици правног позитивизма не можемо да заобиђемо је Густав Радбрух, које је својом културолошком теоријом и сам отишао од соспствене наклоности правном позитивизму онда када је право представио као „културни појам, тј. појам једне стварности повезане с вредношћу, једне стварности чији је смисао да служи некој вредности. Право је она стварност чији је смисао да служи правној вредности идеји права“.¹⁴⁹ Своје ће идеје развијати у делу „Филозофија права“ где ће појам права доћи у директну везу са појмовима попут правде и једнакости, а све то ће везати за примену закона, као и за покоравање њему. Густав Радбрух је попут Макса Шелера остварио везу између *јесте* и *треба* те је самим тим свет вредности спустио у стварност, односно потврдио да се идеја права развија „у обиљу правних чињеница“¹⁵⁰ али и у „вољи за правдом“.¹⁵¹ Насупрот аналитичкој поставци о праву као изразу воље суверена Радбрух доноси закључак да је не може замислити важење неисправног права

¹⁴² Ibid., 12.

¹⁴³ Х. Канторович, *Борба за правну науку*, 15.

¹⁴⁴ Ibid., 28.

¹⁴⁵ Ibid., 37-38.

¹⁴⁶¹⁴⁶ Г. Фасо, *Историја филозофије права*, 559.

¹⁴⁷ Ibid., 556.

¹⁴⁸ Ibid., 556-558.

¹⁴⁹ Г. Радбрух, *Филозофија права*, НОЛИТ, Београд, 1980, 44.

¹⁵⁰ Ibid., 51.

¹⁵¹ Г. Радбрух, *Правни и други афоризми*, Досије, Београд, 2007, 6.

и да се не може „замислити никакво оправдање“¹⁵² таквог права, чиме се одбацује идеја „закон је закон“. Током историје правне мисли смењивале су се идеје правне сигурности и правде те су се појављивале различите реакције једне и друге стране. Тај се сукоб рефлектује на равни правде и правне сигурности, јер правда је ванвременска категорија, док правна сигурност која је везана уз правоснажност то није. Ово је одмах довело антиномија у самом схватању појма права. Ипак, Радбрух никада неће прихватити релативизам јер он право схвата као „поредак заједничког живота не може остати препуштено разликама у схватањима појединаца, над свима мора постојати један поредак“.¹⁵³ Правни позитивизам је прихватајући правну сигурност рећи „ако се не може утврдити шта је праведно, мора се прописати шта ће бити по праву“.¹⁵⁴ Ипак, ово је недовољно јер никада нећемо моћи да категорију правде спустимо на лествицу испод позитивности. Став да је право израз воље суверена довео је до тога да право може бити право без икакве везе са праведношћу, и да се такође може „заборавити“ на сврсисходност.¹⁵⁵ То би навело на закључак да правоснажност има да допусти и „важење и садржински неисправној одлуци за тај појединачан случај“.¹⁵⁶ Ово се можда може решити и овако „Човек би могао доћи у искушење да изглади противречност између правде, сврсисходности и правне сигурности тиме што би за та три принципа предложио једну ваљану поделу рада...“.¹⁵⁷ Радбрух је ово извео на следећи начин, тако је правду везао за форму права, односно да ли се неки налог може подвести под појам права; сврсисходност везујемо за исправност права, односно да ли његова садржина има карактер исправности а правну сигурност везујемо за појам важења. Даље је наставио онда када је сврсисходност везао за полицијску државу, доба природног права за правду а правну сигурност за правни позитивизам.¹⁵⁸ Све ће изгледа ићи од природног права до прихватања позитивно-правне теорије и поставке да је право израз воље владара.

Настављамо у истом „ритму“ те теорији вредности додајемо и мисао Емила Ласка да „Таква критичка теорија вредности, која чак неће више да измишља надемпиријско право, него само хоће да се опомиње надемпиријског значења емпиријског права...“.¹⁵⁹

¹⁵² Г. Радбрух, *Правни и други афоризми*, 6.

¹⁵³ Г. Радбрух, *Филозофија права*, 95

¹⁵⁴ Ibid.,

¹⁵⁵ Ibid., 97.

¹⁵⁶ Ibid., 98.

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ Ibid., 98 и 100.

¹⁵⁹ Е. Ласк, *Филозофија права и краћи списи*, Досије, Београд, 2005, 23.

Он веома вешто повезује стварност и вредност, те „правна филозофија јесте разматрање вредности права, а емпиријска наука разматрање стварности права, те обе не могу стајати на путу једна другој“.¹⁶⁰ Ова веза огледа се у потреби да дође до „хипостазирања правних вредности у правне чињенице“,¹⁶¹ а из тога следи да се из „апстрактних формула вредности може дедуковати постојање правних норми“ односно нема потребе за узимањем „у обзир конкретних историјских односа“.¹⁶² Насупрот правном позитивизму и нормативизму овакво учење испитује „крајње сврхе права, његов положај у царству културних вредности, његов утицај на начин живота“.¹⁶³ Иако правни позитивизам сматра вредности за непотребне, Штамлер заузима следећи став да „налажење „исправног права“ у појединачном случају не треба више да буде препуштено самовољи и личном такту, него треба да буде, од стране филозофски школованог судије, предузето једноставним преношењем највишег правнофилозофског критеријума вредности“.¹⁶⁴ Одавде је и настао Јелинеков став о праву које јесте „етички минимум“.¹⁶⁵ Само „критичка теорија вредности“¹⁶⁶ може ово да гарантује. Из ове поставке произлази да је право део културе и оно је „управљено на остваривање правде те сигурности“.¹⁶⁷ Тако је Никола Висковић и закључио да и Густав Радбрух и Емил Ласк припадају својим радом културалистичким теорија, јер је право „реалан културни чинилац, као животни друштвени процес“.¹⁶⁸ Из овог разлога ове теорије јесу „филозофија културе“, а право је „грана науке о емпиријској култури“ што наводи на закључак да је право „реални културни фактор“.¹⁶⁹

Иза ових учења може се наћи и покушај да се дође до „моралности која право чини могућим“.¹⁷⁰ У настојању да ово осветли Лон Фулер је дао девет грешака при самом стварању права које и доводе касније да право постане извор зла и непотребан фактор регулисања друштвених односа. Ово навођење започиње са поставком да се о сваком случају одлучује „на *ad hoc* основи“, ово је јасна грешка јер закони морају да поседују

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Ibid., 26.

¹⁶³ Ibid., 29.

¹⁶⁴ Ibid., 31-32.

¹⁶⁵ Ibid., 40.

¹⁶⁶ Ibid., 48.

¹⁶⁷ N. Visković, *Pojam prava*, 121.

¹⁶⁸ Ibid., 17.

¹⁶⁹ Г. Фасо, *Историја филозофије права*, 570.

¹⁷⁰ Л. Л. Фулер, *Моралност права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2001, 49.

одређени степен општости.¹⁷¹ Следећа уочена грешка указује на потребу да правна правила морају да буду доступна субјектима за које се очекује да се по њима понашају, односно она морају да буду објављена, те самим тим доступна свима.¹⁷² Следећа грешка испољава се у ретроактивности прописа која се може назвати „истинска монструозност“, а која спречава нормално функционисање правног поретка.¹⁷³ Правна правила која су упућена људима морају бити таква да буду означена као јасна, односно доступна „здраворазумском расуђивању“ и таква да су створена у „обичном животу изван законодавчеве дворане“, а обрнуто од овога јесте грешка која компромитује функционисање правног поретка.¹⁷⁴ Ако правни систем има антиномије у себи, оне спречавају својим супротностима да он функционише, односно тиме се нарушава „закон идентитета“, а ствари постају „саме-себи противречне“.¹⁷⁵ Правни прописи не могу да буду нерационални и бесмислени јер неће моћи да буду испуњене заповести из њих, чиме је поремећена „атмосфера разумности“ која ваља да краси правни поредак. Прописи се морају стварати на неким основама које произлазе из „претпоставке и природи човека и универзума“, а у ово укључујемо и да су ове претпоставке „подређене историјској промени“.¹⁷⁶ Како је штетно не прилагођавати се промењеним околностима, тако су штетне и претеране промене правних прописа, које опет са своје стране доводе до несигурности, те је потребна равнотежа.¹⁷⁷ Мора постојати склад између створеног права и његове стварне примене. Грешке при примени долазе због „погрешног тумачења, недоступности права, неразумевања онога што је потребно да се очува интегритет правног система“ а истовремено и због „подмићивања, предрасуда, равнодушности, глупости и нагона за личном влашћу“.¹⁷⁸ Ако се подробно погледају ови ставови, можда ће законодавац ићи ваљаним путем, те ће моћи да оствари „унутрашњу моралност права“ која помаже да „повучемо границу испод које ће људи бити осуђени због неуспеха, али не могу да очекују похвалу за успех...“.¹⁷⁹ На овај начин можда можемо створити ваљан правни поредак.¹⁸⁰

¹⁷¹ Л. Л. Фулер, *Моралност права*, 55 и 63-66.

¹⁷² Ibid., 55 и 67-69.

¹⁷³ Ibid., 55 и 69-80.

¹⁷⁴ Ibid., 55 и 80-82.

¹⁷⁵ Ibid., 55 и 83-87.

¹⁷⁶ Ibid., 55 и 87-97.

¹⁷⁷ Ibid., 55-56 и 97-98.

¹⁷⁸ Ibid., 99.

¹⁷⁹ Л. Л. Фулер, *Моралност права*, 59.

¹⁸⁰ Ibid., 58-61.

Да ли је закон довољан за доношење судске пресуде? За Роналда Дворкина није, потребна је морална заснованост права, и свеукупно судијино знање и искуство за доношење пресуде у тешким случајевима. Али, најпре ваља открити шта је морал за Дворкина.¹⁸¹ Изрази које он користи су „морално становиште“ и „морално убеђење“. Али, они могу служити и за оправдање и за критику нечега, а истовремено ови изрази могу бити везани и за „морална убеђења“ одређених друштвених група, која могу бити и погрешна.¹⁸² Дворкин ће заобићи „онтолошки статус моралних принципа и самог морала“, и то зато да би одбацио тврдњу да ваља прецизно одвојити право од морала.¹⁸³ Из тог разлога нема потреба да одбацујемо „уплив морала на право“, а отуда следи прихватање „конструктивистички схваћеног морала“ који је друштвени производ и као такав подложен променама.¹⁸⁴ Правна пракса и каста враћају се моралу онда када се „баве проблемима који нису технички“ те о „којима „не постоји општа сагласност о томе како поступати“ што заправо представља тешке случајеве.¹⁸⁵ Потреба праксе неће се исцрпсти у томе што они „анализирају законске одредбе и судска мишљења како би из тих званичних извора дошли до правних доктрина“. Као што није довољно ни то што су они „увежбани и да анализирају сложене стварне ситуације да би прецизно сажели битне чињенице“ као и то што су обучени да „размишљају у терминима тактике“. Све ово доводи до „илузије о напретку“.¹⁸⁶ Све ово значи да се ови проблеми морају третирали као „проблеми моралне теорије“.¹⁸⁷ У свакодневној правничкој делатности користимо одређене принципе који се придржавамо као да су мерило „кога се треба придржавати не зато што унапређује или осигурава економску, политичку или друштвену ситуацију која се сматра пожељном, него зато што је то захтев правде, непристрасности или неке друге димензије моралности“.¹⁸⁸ Постоје ситуације када се морамо „макнути“ од закона, наравно поштујући правни систем и ићи ка дубљем расветљавању случаја, попут оног „Ригс против Палмера“. У том случају је наследник који је именован у опоруци убио свог деду и ипак до наследства није „дошао“ јер је суд био на становишту да се до наследства не може доћи убиством и злочином.¹⁸⁹ Сви не могу избегавати тешке случајеве, они се ипак морају решити, а приликом решавања

¹⁸¹ М. Ђурковић, *Поредак, морал и људска права*, Институт за европске студије, Београд, 2001, 104.

¹⁸² Р. Дворкин, *Суштина индивидуалних права*, ЦИД. Подгорица, 2001, 306.

¹⁸³ М. Ђурковић, *Право, морал и људска права*, 105.

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Р. Дворкин, *Суштина индивидуалних права*, 19.

¹⁸⁶ Ibid., 20.

¹⁸⁷ Ibid., 25-26.

¹⁸⁸ Р. Дворкин, *Суштина индивидуалних права*, 45.

¹⁸⁹ Ibid., 46.

судије се морају руководити „смерношћу“.¹⁹⁰ На тај начин ће судија прихватити „ограничавајуће принципе“ који захтевају „да будемо обазриви при означавању неке праксе као дубоко неморалне“.¹⁹¹ Ти принципи могу се подвести под однос „слободе“, „толеранције“ и „уравнотежења“ и дејству права неопходна „интелектуална мајсторија“.¹⁹² „Интелектуална мајсторија“ очекује од судије да када „покуша да реши један случај, он мора да консултује „све „облике друштвене нормативности“,¹⁹³ односно „интелектуална мајсторија“ захтева критички прилаз свих облицима друштвене нормативности, а то ће учинити руководећи се „независним критеријумима“.¹⁹⁴ Али, за крај ипак остаје питање шта су то „независни критеријуми“.

После толико векова, после толико неоправданог оповргавања учења Томе Аквинског, његово је учење вратио у пуном сјају Џон Финис. Природно право Финис заснива на учењу Томе Аквинског, где настоји да појасни која се добра могу људима обезбедити путем „установа људског права“.¹⁹⁵ Шта чини природно-правна теорија? Она мора да „идентификује услове и принципе практичне здраворазумности, доброг и правилног поретка међу људима и у индивидуалном понашању“, односно иде за тим да оствари „практичне рефлексије оних који су заинтересовани за акцију, било као судије, државници или грађани“.¹⁹⁶ Као таква она није „проста еманација“ позитивног права које располаже и принудом којом „себичне људе може да присили на разумно понашање. Ово једноставно јер законодавац има „креативну слободу једног архитекте“.¹⁹⁷ Све се код њега у делатности судије и законодавца заснива на идеји разума.¹⁹⁸ Још је раније Аквински довео у везу моралност и разум јер је он „пуноћа разумности, доброте и људске природе“.¹⁹⁹ Зашто нам је потребан друштвени ауторитет, оличен у праву државе? Разлог се налази у човековој природи која да је другачија „другачије бу биле и његове дужности“,²⁰⁰ а ово нас наводи на закључак да

¹⁹⁰ Ibid., 113-170.

¹⁹¹ Ibid., 301.

¹⁹² Ibid., 303.

¹⁹³ М. Ђуровић, *Поредак, морал и људска права*, 105-106.

¹⁹⁴ Ibid., 110.

¹⁹⁵ Џ. Финис, *Природно право*, ЦИД, Подгорица, 2005, 11.

¹⁹⁶ Ibid., 25-26.

¹⁹⁷ Ibid., 37.

¹⁹⁸ Џ. Финис, *Природно право*, 44.

¹⁹⁹ Ibid., 139.

²⁰⁰ Ibid., 42.

„људске слабости“ заиста пружају „добре разлоге за постојање ауторитета“.²⁰¹ Потом ауторитет видимо као „разлог за закључивање“ али и делање и то у „одсутству разумљивих разлога“.²⁰² Шта је неопходно за ваљано функционисање правног поретка, везати два појма „практичну разумност“ и „искрени ауторитет“ који се заснива на „савести“ објашњавајући право.²⁰³ Тако и владавина права постаје врлина „људске интеракције и заједништва“ те као таква спада у захтеве „правде или правичности“.²⁰⁴ Нема статичности у његовом учењу, те судија мора да одговори и на „абнормалне проблеме“ пробијајући границе.²⁰⁵ Сада се може констатовати то су то су „регулативна правила“ која су прописана од „ефективне власти“ и обезбеђена су санкцијама, како би разрешила „проблеме заједнице“ и да би остварила „заједничко добро“ те заједнице, а све то уз „минимизирање арбитрерности“ чиме се истовремено обезбеђује и одржава начело „реципроцитета између субјеката права како међу собом тако и у њиховим односима са законитом влашћу“.²⁰⁶ Разум је неопходан за опште функционисање, те тако и за функционисање права, тако је и Финис прихватио разумски део права који гарантује да се и у „добро створеном позитивном праву“ налази нешто од „права разума“.²⁰⁷ Неопходно је опште прихватање разума у праву и то не само од „професионалних правника“ већ свако ко врши правно „извођење друштвеног поретка“.²⁰⁸ На тај начин долазимо до принципа првог и друго реда, односно „Принципи разумног законодавца обухватају пожељност Владавине права“.²⁰⁹ Шта усмерава делатност законодавца који је суверен? То ће баш бити принципи „првог-реда“, а принципи „другог-реда“ су појашњење првих. Ово је јасно јер су они везани за примену и тумачење права и испољени су кроз контролу „грађана, судова и званичника“ и то у моменту остварења „људских добара која су крхка и представљају кумулативно достигнуће прошлих напора, улагања, дисциплине“, те их из тог разлога не можемо „олако третирати у остварењу будућих добара“.²¹⁰ Потом нас ово све наводи на закључак да позитивно право „деривира из природног права“,²¹¹ тиме

²⁰¹ Ibid., 243.

²⁰² Ibid., 249.

²⁰³ Ibid., 272 и 273.

²⁰⁴ Ibid., 283-284.

²⁰⁵ Ibid., 286.

²⁰⁶ Ibid., 287-288.

²⁰⁷ Ibid., 291.

²⁰⁸ Ibid., 294.

²⁰⁹ Ibid., 297.

²¹⁰ Ц. Финис, *Природно право*, 297 и 298.

²¹¹ Ibid., 307.

долазимо до владара који је ту „због потреба општег добра“ и у „циљу општег добра“ а не у „корист своју, својих пријатеља, странке или групе, или из пакости против неког лица или групе“.²¹² Исто као код културалистичких теорија, оно право које није ту због остварења идеје правде може се означити као „неправилна јуриспруденција“.²¹³ На тај начин нема поштовања „неправедних закона“ а целина правног поретка неће бити „презрена“.²¹⁴ Овде се потом неће поставити питање да ли „одређени неправедни закон намеће било какву моралну обавезу да га поштујемо“ или не?²¹⁵ Зато и човек има „апсолутно право (слободу) да не врши акте у погледу којих неко има апсолутно право“ и то тако изражено „да се тај акт не врши“, али ту он застаје и уноси став да ово није „генерално“ употребљив став без потребе за прецизним“ смерницама. Све ово омогућава да право буде присутно својим императивним садржајем онолико колико остварује вредности и то је онда „колатерална обавеза“.²¹⁶ Ова обавеза захтева „одговорност за одлучивање о неправедним законима“ истовремено и аутоматски „праведна“.²¹⁷

Сукоб у приступу праву са равни позитивног и природног права дешава се и у књизи „Природно права и историја“ Леа Штрауса. Свака расправа креће од поставке природно-правног полазишта о једном универзалном праву, што ће свака аналитичка и нормативистичка поставка негирати. С тим што је „општа догма“ ипак „потпуно неадекватан покушај да се да одговор на питање о свеобухватној истини или вечитом поретку“.²¹⁸ А у ову се расправу „уплела“ и историјска школа која је тврдила да и непристрасан историчар мора да „призна своју немоћ да изведе ма какву норму из историје: никакве објективне норме нису преостале“.²¹⁹

Зашто све природно право не може да постоји: „Природно право не може да постоји ако је све што је човек могао да сазна о праву било предмет права, или ако је на питање шта су принципи праведности могуће дати више различитих узајамно искључивих одговора, од којих ниједан не доказује да је бољи од другог. Природно право не може да постоји ако људска мисао, упркос томе што је непотпуна, није у стању да реши проблем принципа праведности на прави, па самим тиме и на начин који има

²¹² Ibid., 367.

²¹³ Ibid., 369.

²¹⁴ Ibid., 375.

²¹⁵ Ibid., 372.

²¹⁶ Ibid., 379.

²¹⁷ Ibid., 376.

²¹⁸ Л. Штраус, *Природно право и историја*, Плато, Београд, 1997, 17.

²¹⁹ Ibid.

универзално важење. Уопштено говорећи, природно право не може да постоји ако људска мисао није у стању да стекне универзално по важењу и коначно знање у једној области, или истинско знање о специфичним стварима“.²²⁰

Опет се заузима и став да природног права нема пошто се не може фундаментални проблем политичке филозофије „коначно да реши“, чиме се у проблем уводи и политичка филозофија.²²¹

Иако ће немачка феноменологија заузети позитиван став о могућности сусрета вредности и стварности Вебер ће с друге стране сматрати да су вредносни судови „историјски релативни“ те је бесмислено говорити о „природном оквиру односа“или очекивати коначан систем основних концепција: сви оквири односа су ефемерни“.²²² Мада ће ипак, признати да постоје и безвремене вредности, по чему се он, према Штраусу, и разликује од историјске школе.

Зашто је Веберов став важан, јер из овога изводимо следећи закључак: „Забрана вредносних судова у друштвеној науци могла би да доведе до тога да нам једино буде дозвољено да дајемо стриктно чињеничну дескрипцију очигледних поступака, какви се могу запазити у концентрационим логорима, и можда исто тако чињеничку мотивацију оних који чине такве поступке. Свако ко би прочитао такву дескрипцију, а није сасвим глуп, видео би, наравно, да су ти поступци сурови. Зато би чињеничка дескрипција, у ствари, представљала горку сатиру. Оно што захтева да буде отворен приказ, било би приказ кроз који се тек наслућује. Писац би могао намерно да прикрије своје веће знање, или, да употребимо омиљени Веберов термин, могао би да почини дело интелектуалног непоштења“.²²³

Ово се неће зауставити само на интелектуалном непоштењу, оно ће ићи и даље и довести до следеће ситуације: „Одбацивање вредносних судова доводи у опасност историјску објективност. Прво, оно нас спречава да ствари назовемо њиховим правим именом. Друго, оно доводи у опасност ону врсту објективности која оправдано захтева претходну процену, наиме, објективност тумачења. Историчар који узима за готову чињеницу да су објективни вредносни судови немогући, не може озбиљно да схвати мисао прошлости, која се заснива на претпоставци да су објективни вредносни судови могући, тј. практично мисао свих ранијих генерација“.²²⁴

²²⁰ Ibid., 25-26.

²²¹ Ibid., 33.

²²² Ibid., 35-36.

²²³ Л. Штраус, *Природно право и историја*, 45.

²²⁴ Ibid., 51.

Ако се ово деси, онда веома јасно наступа немогућност да се начини разлика „између аутентичног и лажног, између вишег и нижег; између праве религије и лажне религије, између правог вође и шарлатана, између знања и учености или софизма, између врлине и порока, између моралне осетљивости и моралне тупости, између уметности и кича, између виталности и дегенерације“.²²⁵

Са становишта правног позитивизма и релативизма можемо посматрати и уклопити у њихов општи правац мисао Хераклита „Богу је све лепо и добро и праведно, само што су људи схватили једно као неправедно а друго као праведно“.²²⁶ Дакле, ми смо творци праведности и неправедности, односно „Никакви трагови божанске правде нису нађени, сем тамо где владају праведни људи“.²²⁷

²²⁵ Ibid., 53.

²²⁶ Хераклит, *Фрагменти*, Модерна, Београд, 1990, 52.

²²⁷ Л. Штраус, *Природно право и историја*, 74.

ЗАКЉУЧАК

Може се једноставно констатовати да је аналитичка, позитивистичка и нормативна концепција права настојала да избаци сваки вредносни аспект права, те да самим тим одбаци и аксиолошку критику онога што јесте зарад онога треба. Тако и Никола Висковић констатује да се овде не негира „присутност и важност вриједносних принципа, судова и циљева у правном животу, али се тврди да није задаћа или да није у моћи знаности да их обухвати, објасни, оцјењује и предлаже“.²²⁸

Можемо се сложити са њиме да ова становишта заобилазила вредности дајући примат нечему другом у објашњењу права. Тако је најпре код њих присутна „обузетост“ ауторитетом и „врсношћу закона“, као и „комотним поимањем права“. Они заправо, инсистирају осим нормативног правца да је право онај систем норми прописан од врховног ауторитета, у овом случају суверена. Тако је природно за њих „Предмет правне знаности у ужем смислу били би искључиво логичко-језички састав и догматски садржај правних норми као својеврсне технике“ а све остало су „метајуридичке појаве“, што значи да се право своди на „нормативну техникау огољелу од аксиолошких садржаја“. Пошто је тако онда вредност заправо „чак негативно утјече на знанствену дјелатност“ те су зато „сви покушаји знанствено дескриптивног и прескриптивног одређивања начела правде као објективног мјерила интереса осуђени на неуспјех; рационално се може утврдити постојање или сукобљавање интереса и могућности компромисног или дискриминаторског разрјешавања тих сукоба, али „није могуће доказати да је једно или друго рјешење праведно“.²²⁹

Оно што дугујемо правном позитивизму јесте свакако правна вредност правне сигурности која је „елементарно стање које омогућује врховну правну вриједност правде“.²³⁰ Сигурност као таква присутна је као потреба сваког друштвеног и правног поретка, јер постоји нескривена потреба за „спознајом будуће ситуације, непосредне и даље, која је увјек задовољена слабије од потребе спознаје садашњице“, што нас наводи на закључак да се она може означити као „потреба предвидљивости или прорачунљивости“.²³¹

²²⁸ N. Visković, *Pojam prava*, 118.

²²⁹ Ibid., 118-119.

²³⁰ Ibid., 140-141.

²³¹ N. Visković, *Pojam prava*, 141.

Природно стање човека је да захтева предвидљивост, јер људи желе да у сусрету и деловању са другим људима могу да рачунају са последицама поступака. Та се предвидљивост очитује у предвидљивости преднормативног стања „у којима правни субјекти остварују или не остварују своје интересе“ као и у предвидљивости „принудних нормативних значења (обвезе, овлашћења, прекршаја, санкције) којима се такви односи уређују“.²³²

На овај начин јасан је захтев правног позитивизма за јачањем правне сигурности, те стављање ње на пиједестал правних вредности, која омогућава сигурност грађана у најширим могућим оквирима, јер све није могуће предвидети. Међутим, у правним оквирима овим се захтева посебна сигурност оних против којих се воде одређени правни поступци, те се у том смислу и појављује захтев да се лица против којих је поступак окончан, и то правноснажно, једноставно ослободе било какве неизвесности у погледу покретања поступка за то исто дело. Ствар је у овој равни једноставно „окончана“, мада морамо признати идеалног стања апсолутне предвидљивости нема, нешто ће ипак остати ван идеалних оквира.

Шта се у тим релативним оквирима „нуди“? То је заправо одређена врста временске предвидљивости „која је изражена у захтеву за стабилност правних прописа у времену“, потом садржинска „која је везана за „стабилност садржаја који регулишу друштвене односе утврђивањем апстрактних и конкретних правних овлашћења и обавеза“ и на крају друштвена „према којој је правно регулисање усмерено на све будуће истоврсне односе унутар заједнице“.²³³

Правни позитивизам је за разлику од природно-правне теорије понудио кроз предвидљивост остваривање одређених права у стварности и у реалним временским оквирима. Дакле, нема безгранично временски неодређене правде, већ временски јасно одређених субјективних права и обавеза. Што значи на концу „ако се не може *утврдити* шта је праведно, мора се *прописати* шта ће бити по праву (*rechters*), и то од стране органа који је у стању и да *спроведе* оно што је *прописао*“.²³⁴ Важно је дакле решити спор, но чекати ванвременску правду, иако је и ово као и ванвременско чекање опасан пут којим право корача.²³⁵

²³² Ibid., 143.

²³³ Е. Pusić, *Društvena regulacija*, Zegreb, 1989, 208 и даље. Наведено према: Г. Вукадиновић, Д. М. Митровић, М. С. Трајковић, *Увод у право*, Досије, Београд, 2012, 292.

²³⁴ Г. Радбрех, *Филозофија права*, 95.

²³⁵ Ibid.

Неслагање између правног позитивизма и природно-правне теорије, прелило се и на сукоб између правне сигурности и правде. Овај се сукоб потом прелио на право које се „налази у лабилној равнотежи услед поларних напетости“.²³⁶ Ова напетост се очитује у два различита правца једном који захтева апсолутну покорност норми јер је она догма прописана од стране суверена и друга која сматра да се неправедним прописима мора да „порекне важење“.²³⁷ Природно-правна теорија је заузела став да је „правна сигурност кадра да потпомогне важење неисправног права...“.²³⁸ А до овога је опет дошла усмеравајући пажњу на тоталитарне системе у којима је неговано уверење „закон је закон“ које није могло да се потом одупре законима „са самовољом и злочиначком садржином“.²³⁹

Шта је ваљано остало од правног позитивизма и нормативизма, то је заправо „извесност права“,²⁴⁰ са одређеним додатком, не таква извесност која би „извесно“ одвела то тоталитаризма. Ово имплицира постојање сразмере између правде и сигурности. Међутим, колико год да је лако ово рећи, тешко је остварити, посебно у примени правне норме унутар правног поретка. Нема могућности да се ови захтеви који су дубоко супротни међусобно, реше без могућег сукоба.

У разрешењу тог сукоба велику улогу имаће судија те је неопходно остварити „еманципацију судије од закона“ и то у тој мери да пресуда коју он доноси ипак буде „предвидљива“ и „објективна“ односно „лишена афеката“ као и да није производ рада неког „опсенера“ већ је изашла из ума „Специјалисте чињеничног стања“.²⁴¹ Да ли је ово све могуће.

Да, само што захтева апсолутну мудрост судије, а „тамо где је *мудрост* – ту је и правда“.²⁴² Шта ово захтева? Одмах се може прећи на примењену раван проблема, односно нам су потребна „усмерена овлашћења судова“²⁴³ којима ћемо доћи до ваљане примене права, која пошто неће прећи у утопију „не пориче да судови могу да праве грешке у праву“.²⁴⁴

²³⁶ Г. Радбрух, *Правни и други афоризми*, 6.

²³⁷ Ibid., 13.

²³⁸ Ibid., 17.

²³⁹ Ibid., 18.

²⁴⁰ А. Фојхербах, *Однос филозофије и емпирије према позитивној правној науци*, Досије, Београд 2008, 11 и G. Radbruch, *Rechtsphilosophie*, Verlag Von Quelle & Mezer in Leipzig, Leipzig 1932, 35.

²⁴¹ Х. Кенторович, *Борба за правну науку*, 33-38.

²⁴² Х. Кенторович, *Борба за правну науку*, 39.

²⁴³ Ц. Раз, *Етика у јавном домену*, ЦИД, Подгорица, 2005, 266.

²⁴⁴ Ibid., 267.

Да ли су правни позитивизам, аналитичка школа, нормативна теорија и природно-правна теорија дале добар и прихватљив одговор на питање, шта је право? Изгледа да нису, јер ниједна од њих није изашла из својих оквира, те је самим тим остала заробљеник саме себе. Једностраност, осим оригиналности, веома често неће дати ваљане резултате.

Из тог разлога нама је у праву потребан интегралистички правни метод, који је на овим нашим просторима био присутан на ваљан начин у раду Стевана Врачара. Он је своје учење изрази на следећи начин, методолошка интеграција је нужна и нама неопходна, док је садржинска веома тешко дохватљива. Зашто је методолошка неопходна и нужна? Разлог за ово налазимо у отворености правног садржаја као и у разним перспективама проблема. Само различити методолошки приступи који не нарушавају специфичност сваког приступа појединачно могу да овако вишеструку појаву образложе, јер је све друго заправо једнострани приступ. На овакву мисао ослања се и холистичка теорија као и појава идеје „плуриперспективизма“ која сама по себи носи „интеракцију разнородних перспектива“ а оне потом „стварају упоришта и мјерила за оријентирање у питањима која се односе на живот или на увјете и околности његова очувања“.²⁴⁵ На овај начин најпре се остварује „методолошки напредак“,²⁴⁶ а потом постаје можда могуће да се крене ка одређеним видовима садржинског уједначавања правних захтева. До овога је могуће доћи ако се оствари интегрализам у посматрању права као феномена који некако делом остаје ван државно-правне регулативе, јер „Интеграција је повезивање и сједињавање многих и различитих делова у више јединство или целину путем већег или мањег уклањања постојећих разлика“.²⁴⁷

Као и код свих других друштвених феномена, и код права постоји јака и видљива дезинтеграција, али постоји и јасан захтев за унутрашњом интеграцијом. Ако се овај проблем посматра из равни односа правног позитивизма, аналитичке школе, нормативне теорије и природно-правне теорије, јасно је да постоји велика дезинтеграција у приступу одређењу појма права, али постоји јака унутрашња интеграција која свој почетак налази у самом предмету ових теорија, уа жељи да се одреди шта је право. Кроз методолошку интеграцију могуће је отклонити све слабости

²⁴⁵ А. Čović, *Etika i biotika*, PERGAMENA, Zagreb, 2004, 11.

²⁴⁶ Ibid.

²⁴⁷ С. Врачар, *Преиспитивање правне методологије, Наговештаји државно-правног интегрализма*, Научна књига, Београд, 1994, 43. А. Marmor, *Law in the Age of Pluralism*, Oxford University Press, New York, 2007, 6.

сваке од ових теорија понаособ, јер право је целина а ове школе само делови, што би значило да имамо однос између интегрализма - целовитости и партикуларизма.

Све ово нас наводи на закључак да су „Интегралне (или интегралистичке) правне теорије“ оне које „настоје да превазиђу искључивости и редукционизма у правној науци и одреде интегрални појам права у коме најважније место припада нормативној, социолошкој и аксиолошкој страни права“.²⁴⁸

Како се јасно могло видети ниједна од школа самостално није могла да нађе решење за одређење појма права, те је интегрална теорија настала као реакција на то и такву немогућност, те је прихватљив став „вредносни елемент права (правда) постаје конкретан у друштвеном животу, који представља материјални део права, путем норми које су његов формални елемент“.²⁴⁹

Један од начина на се превазиђу грешке обе стране је да је право „онај прописани ред и правац, који извесно друштво поставља и остварује у погледу понашања својих чланова према другима и према њему самоме, а исто тако и у погледу форми сопственог друштвеног или колективног делања“.²⁵⁰ Тако је могуће, а следећи учење Глигорија Гершића рећи да је право „средство за циљ“, који је одредио као „постављање и одржање мирног поретка“.²⁵¹ Овако ваља „балансирати“ између позитивистичке и природно-правне теорије, јер право има моралну равн али оне ипак има и свој спецификум јер „не одређује казну за крадљивца и лопова стога што праведно кажњавање годи и што се оно допада, него зато да заштити својину“.²⁵²

Право никада неће бити само морални захтев, оно иде даље у нормирање друштвених односа, јер је оно „владар и господар једног народа у његовом животном поретку“ те је као такво оно „моћ и сила“,²⁵³ која у друштвеним односу „власти и преступника, оној првој даје снагу и моћ, а овог другог везује“.²⁵⁴ Међутим, моменат силе није довољан мотив за покорвање праву, те се мотив мора наћи у садржини која испуњава правну норму као заповед. Та се садржина донекле мора поклапати са моралним захтевима које ми имамо сами према себи, односно мора се поклапати са оним „што наша морална природа тражи“.²⁵⁵

²⁴⁸ Г. Вукадиновић, Д. М. Митровић, М. С. Трајковић, *Увод у право*, 144.

²⁴⁹ Ibid.

²⁵⁰ Г. Гершић, *Енциклопедија права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011, 116.

²⁵¹ Ibid., 117.

²⁵² Г. Гершић, *Енциклопедија права*, 118.

²⁵³ Ibid., 137.

²⁵⁴ Ibid., 139.

²⁵⁵ Ibid., 140.

Изгледа да је Гершић добро увидео да једностраности никада неће уродити плодом, те у праву не налази „нешто специфично људско или органско, него биолошком природом човековом и особином социјалне организације квалификовани облик појаве једног закона који влада целим светом“.²⁵⁶

Ипак ће озбиљан правнички дух допустити да право није ни само позитивно право, временски и национално омеђено али ни само природно прво непроменљиво и универзално, што нас наводи на закључак да је Тома Живановић дефинишући право створио „једно синтетичко филозофско-социолошко-антрополошко-еволуционистичко гледиште о праву које обухвата скоро све чиниоце права и утицаја под којима настаје и развија се“.²⁵⁷ Тако се намеће став да у праву ми имамо „правно осећање (осећање за одмеравање праведног и неправедног) и правна воља (воља за постојање и важење у социјалном поретку универзума)“.²⁵⁸ Да ли се право исцрпљује само у позитивном праву или га има и ван оквира државног права и наредбе суверена, односно да ли постоји нешто што можемо назвати праведним правом.²⁵⁹ На овај начин могуће је доћи до закључка да један „синтетички обухвати правни феномен као елемент духовног света повезан са социолошким, политиколошким и филозофским појавама“.²⁶⁰ Тако изгледа да је потребно поћи од позитивног права и нормативног доживљаја државно-правног поретка а ипак рећи да уз њега мора да постоје и други светови права и друштвене регулативе.²⁶¹ Из тог разлога желимо да допунимо аналитичко схватање права ставом да позитивно право мора еволуцијом да се стално прилагођава савременим схватањима правде, што значи да изразом „савремена схватања правде“ Божидар Марковић говори о променљивој идеји правде па самим тим и праведног права. Уз позитивно право које регулише друштвене односе на један императиван начин, што не одричемо као значајан допринос дефинисању права, ипак мора да постоји неки виши коректив и самог позитивног права. Што значи да мора да се успостави релацијски однос између позитивистичког и природно-правног схватања

²⁵⁶ Ibid., 56.

²⁵⁷ Р. Лукић, *Систем филозофије права*, 396.

²⁵⁸ Ibid., 397.

²⁵⁹ Б. С. Марковић *Оглед о односима између појма правде и развитка позитивног приватног права* – докторска теза одбрањена на париском Правном факултету 1930. године. Наведено према: Г. Вукадиновић, *Филозофија и наука: проблем надискуства*, Зборник Матице српске за друштвене науке, Нови Сад, 95/1993, 140.

²⁶⁰ Р. Лукић, *Проф. Божидар С. Марковић*, *Анали Правног факултета у Београду*, 1-21993, 7.

²⁶¹ Б. С. Марковић, *О праведном праву*, Футура, Нови Сад, 1994, 7 и L. Strauss, *Natural Right and History*, The University of Chicago Press, Chicago & London 1992, 8.

права. Без тог релацијског односа нема успостављања неопходне везе између појмова статично и динамично што је неопходно у дефинисању друштвених појава.

Полако постаје јасније да се из ове апорије позитивистичког и природно-правног гледања на исту ствар, као што је право може изаћи једино сагласношћу оних елемената који су најбољи код обе теорије. Тако је Ђорђе Тасић природно право довео у везу са социјално-историјском стварношћу и видео као ствар усавршавања друштва, те је оно постало „срећна синтеза здравог нормативизма и формалног елемента права са једне и материјалног елемента с друге стране“.²⁶² На овај начин унета је веза између реалности заснованој на правном позитивизму и идеалности заснованој на природно-правној школи. Како је касније Артур Кауфман приметио, оба су правца има у себи статичне елементе, засноване на вечитим и врховним ауторитетима из којих извире право, а заправо „Смисао сталности и универзалности права састоји се баш у томе што се на основу те његове особине тражи да позитивно право буде у сагласности са њим. Тамо где се оно своди на улогу моралног санкционисања стварности, ту нема више природног права“.²⁶³

Да ли је данас могуће не говорити о правном позитивизму? Ипак, не, јер и после негативног става према њему остала су питања која само он може да реши, али и она која он не може да реши, попут питања да ли нас само санкција у правној норми обавезује или постоје стабилнији разлози за наше обавезивање. Тако је на пример питање устава као једне правно гледано „чисте“ норме, питање које ће бити везано за обавезујућу снагу правне норме и правног акта. Зашто устав? Једноставно, правно гледано он нема елемент санкције, те се поставља питање да ли је онда устав строго гледано нешто што снагу заснива на санкцији. Ово ће питање бити посебан предмет интересовања Радомира Лукића.²⁶⁴

Нећемо негирати да је право нормативна појава, те да је према неком усвојеном гледишту оно иако идеална појава ипак скуп норми које држава санкционише, и у томе видимо значај правног позитивизма за одређење појма права.²⁶⁵ Мора се прихватити да у друштву право има свој специфичан садржај и своју специфичну улогу, чиме га

²⁶² Р. Лукић, *Ђорђе Тасић*, Предговор књизи Ђ. Тасића, *Избор расправа и чланака из теорије права*, САНУ, Београд, 1984, 11.

²⁶³ Ђ. Тасић, *Увод у правне науке*, Службени лист СРЈ, Београд, 1992, 148.

²⁶⁴ Видети у: Предговор докторске дисертације Радомира Лукића: *Обавезујућа снага правне норме и проблем објективног права* Завод за уџбенике и наставна средства Београд. Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1995.

²⁶⁵ Р. Лукић, *Систем филозофије права*, 311 и Е. Holland, *The Elements of jurisprudence*, The Lawbook Exchange Ltd. Clark, New Jersey, 2006, 9.

разликујемо од других норми у друштву и факата људског понашања.²⁶⁶ Дакле, постаје јасно да једностраности у одређењу права једноставно неће уродити плодом, зато је реализам у посматрању ове појаве као што је право неопходан, те се так и мора остварити сусрет позитивног и природног, односно објективног права да би држава функционисала.²⁶⁷

Када данас говоримо о утицају природног, објективног или сваког другог права и назора на садржину позитивног права, постаје јасно да само попут Канторовича желимо боље право које нам даје суверен. Постало је јасно да данашњи суверен јесте извор позитивног права, те је задатак с друге стране унети ваљане садржаје у то право, што опет значи да корпус моралних захтева мора да буде „позитивиран“, „подржављен“. У чему се огледа онда проблем? Заправо до проблема долази јер долази до одступања у садржинским захтевима, односно до проблема долази због несавршености човекове природе.²⁶⁸

Баш нас та природа човека и тера да означимо шта је то постојеће што нас обавезује, и морамо признати то није чист идеал, па макар био и морални, већ стварна чињеница.²⁶⁹ Тако је правни позитивизам заједно са нормативном теоријом јасно указао да се позитивизам односи на постојећу норму која својом снагом, на жалост снагом санкције, обавезује, те самим тим и важи.²⁷⁰

Када се наслањамо на све правце који желе да објасне право јасно видимо да је нормативност права неутуђива особина тог друштвеног појма, јер је норма мисао.²⁷¹ Постоји тај спој норме и стварности, а најпре нормативизам постаје важна тачка за одређење права,²⁷² а потом то је и стварност која правној логици одређује границе, те то говори да је по снази она јача.²⁷³ С друге стране једна од замки правног позитивизма и нормативизма је одсуство жеље да се схвати да право јесте друштвена појава,²⁷⁴ те да има и своје реалне видове постојања и да се налази као регула у међуљудским односима.²⁷⁵ Сасвим у складу са нормативним поставкама, морамо се сложити да у

²⁶⁶ Ibid., 319.

²⁶⁷ Ibid., 324.

²⁶⁸ Ibid., 325.

²⁶⁹ Р. Лукић, *Систем филозофије права*, 325.

²⁷⁰ Ibid., 329.

²⁷¹ Ibid., 331.

²⁷² Ibid., 333.

²⁷³ Ibid., 334.

²⁷⁴ Ibid., 341.

²⁷⁵ Ibid., 354.

сваком друштву постоји већи или мањи сукоб интереса, па је на одређеном ступњу развоја толико јак да доводи до настанка права.²⁷⁶

Када говоримо о циљу права посматрано са сваке од ових равни, морамо се сложити да је он ипак опстанак највећег могућег броја људи, према Лукићу, у што потпунијем достојанству, чиме је он прихватио реализам, јер говори о највећем могућем броју у што потпунијем достојанству које опет зависи од материјалних добара нужних за свакодневни опстанак.²⁷⁷ Како је то Лео Штраус приметио криза природно-правне теорије започиње са Русоом, те тако није чудно ако се сложимо са поставком да је једино могуће обезбедити неједнако достојанство различитих друштвених група.²⁷⁸

²⁷⁶ Видети опширније о питањима интереса, сукоба интереса, класама и могућности одумирања државе у: Р. Лукић, *Систем филозофије права*, 359-360 и 408 и Н. Arendt., *The Origins of Totalitarianism*, Meridian books, Cleveland and New York, 1962, 5-10.

²⁷⁷ Р. Лукић, *Систем филозофије права*, 408.

²⁷⁸ *Ibid.*, 409.

ПОПИС КОРИШЋЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

Arendt, H, *The Origins of Totalitarianism*, Meridian books, Cleveland and New York, 1962.

Visković, N, *Pojam prava*, Logos, Split, 1981.

Врачар, С, *Преиспитивање правне методологије, Наговештаји државно- правног интегрализма*, Научна књига, Београд, 1994.

Вукадиновић, Г, Митровић, Д. М, Трајковић, С. М, *Увод у право*, Досије, Београд, 2012.

Гершић, Г, *Енциклопедија права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011.

Дворкин, Р, *Суштина индивидуалних права*, ЦИД. Подгорица, 2001.

Ђурић, М, *Историја хеленске етике*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1987.

Ђурић, М, *Из историје античке филозофије*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996.

Ђурковић, М, *Поредак, морал и људска права*, Институт за европске студије, Београд, 2001.

Johnson, C, *Philosophy of Law*, Macmillian Publishing Company, New York, 1993.

Јеринг, Фон Р, *Циљ у праву*, ЦИД, Подгорица, 1998.

Канторович, Х, *Борба за правну науку*, Досије, Београд, 2006.

Келзен, Х, *Чиста теорија права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 1998.

Келзен, Х, *Опита теорија државе и права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 1998.

Келзен, Х, *Елементи теорије правних норми*, Ратио, Подгорица-Београд, 2003.

Ласк, Е, *Филозофија права и краћи списи*, Досије, Београд, 2005.

- Лукић, Р, *Систем филозофије права*, Савремена администрација, Београд, 1992.
- Лукић, Р, *Обавезујућа снага правне норме и проблем објективног права* Завод за уџбенике и наставна средства Београд. Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1995.
- Marmor, A, *Law in the Age of Pluralism*, Oxford University Press, New York, 2007.
- Паунд, П, *Јуриспруденција I*, ЦИД, Подгорица, 2000.
- Radbruch, G, *Rechtsphilosophie*, Verlag Von Quelle & Mezer in Leipzig, Leipzig 1932.
- Радбрух, Г, *Филозофија права*, НОЛИТ, Београд, 1980.
- Радбрух, Г, *Правни и други афоризми*, Досије, Београд, 2007.
- Раз, Ц, *Етика у јавном домену*, ЦИД, Подгорица, 2005.
- Sebok, A. J, *Legal Positivism in American Jurisprudence*, Cambridge University Press, New York, 1998.
- Strauss, L, *Natural Right and History*, The University of Chicago Press, Chicago & London 1992.
- Тасића, Ђ, *Избор расправа и чланака из теорије права*, САНУ, Београд, 1984.
- Тасић, Ђ, *Увод у правне науке*, Службени лист СРЈ, Београд, 1992.
- Фасо, Г, *Историја филозофије права*, ЦИД, Подгорица, 2007.
- Фојхербах, А, *Однос филозофије и емпирије према позитивној правној науци*, Досије, Београд 2008.
- Финис, Ц, *Природно право*, ЦИД, Подгорица, 2005.
- Фулер, Л. Л, *Моралност права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2001.
- Харт, Х, *Појам права*, ЦИД, Подгорица, 1994.
- Харт, Х, *Огледи из филозофије права*, Плато, Београд, 2003.

Хераклит, *Фрагменти*, Модерна, Београд, 1990.

Holland, E, *The Elements of jurisprudence*, The Lawbook Exchange Ltd. Clark, New Jersey, 2006.

Čović, A, *Etika i biotika*, PERGAMENA, Zagreb, 2004.

Штраус, Ј, *Природно право и историја*, Плато, Београд, 1997.

ПРАВНИ ПОЗИТИВИЗАМ КАО ЈЕДАН ПОГЛЕД НА ПРАВО

Сажетак

Правни позитивизам настао је као реакција и потреба да се објасни правна стварност. Иако је настао као потреба он је и сам отишао у крајности. Међутим, пре него се то десило открио нам је значајне ствари, попут тога да право ипак јесте нека врста команде, или тога да право заиста проистиче из воље суверена, некада краља, сада парламента. Открио је и то да је право заповест, а не позив на договор. Ипак, потоњи векови су ишли у правцу развоја правног позитивизма и кренули у процес објашњавања како је могуће да је и суверен везан својим прописима, и шта то државу чини да буде различита од разбојничке банде, односно како су то наредбе суверена различите од наредбе врха банде.

Правни позитивизам можемо везати и за нормативну школу права, која је настојала да право очисти од свих примеса морала, политике, идеологије и у за то јој се мора признати изузетна заслуга. Право јесте ипак један одвојен нормативни свет, али на тој издвојености не можемо толико инсистирати, јер ће она довести до губитка смисла права, а то је уређење друштвених односа, односно разрешење сталних сукоба интереса у друштву. Опет иако је то нормативни свет, он ће имати уплив у друштвене односе које ваља регулисати, те их претворити у правне.

На овај начин дошло је до споја правног позитивизма са нормативном теоријом права у објашњењу појаве и феномена права. У томе су разни аутори имали већи или мањи допринос. Међутим, убрзо се појавила и реакција на овакву поставку да се право исцрпљује у правној заповести суверена или некој вишој норми. Та реакција дошла је и након страха које су биле директан производ правила „закон је закон“ који са своје стране није могао да образложи обавезујућу снагу правних правила према онима који та правила прописују. Тада је настала школа која је инсистирала на томе да је право један културни појам који ваља да оствари идеју правде.

Међутим, опет и природно-правна школа је показала своју мањкавост, те се као потреба стварности наметнуо интегралистички приступ у дефинисању права, који се показао и као једном могући приступ овом друштвеном феномену.

Кључне речи: право, позитивно правда, интерес, сукоб интереса, наредба, суверен, природно право, морал, вредност.

LEGAL POSITIVISM AS ONE VIEW OF LAW

Summary

Legal positivism arose as a reaction and the need to explain legal reality. Although it was created out of necessity, it itself went to extremes. However, before that happened, he revealed important things to us, such as the fact that law is still a kind of command, or that law really derives from the will of the sovereign, once the king, now the parliament. He also discovered that law is a command, not an invitation to an agreement. Nevertheless, the later centuries went in the direction of the development of legal positivism and started the process of explaining how it is possible that the sovereign is also bound by his regulations, and what makes the state different from a gang of robbers, i.e. how the orders of the sovereign are different from the orders of the top of the gang.

Legal positivism can also be linked to the normative school of law, which tried to clean the law from all admixtures of morality, politics, and ideology, and for that it must be recognized as an exceptional merit. Law is still a separate normative world, but we cannot insist so much on this separation, because it will lead to the loss of the meaning of law, which is the regulation of social relations, that is, the resolution of constant conflicts of interest in society. Again, even though it is a normative world, it will have an impact on social relations that should be regulated, and turn them into legal ones.

In this way, legal positivism was combined with the normative theory of law in the explanation of the emergence and phenomenon of law. In this, various authors had a greater or lesser contribution. However, soon there was a reaction to this position that the right is exhausted in the legal command of the sovereign or some higher norm. That reaction came after the horrors that were a direct product of the "law is law" rule, which for its part could not explain the binding force of legal rules to those who prescribe those rules. Then a school emerged that insisted that law is a cultural concept that should realize the idea of justice.

However, once again the natural-law school showed its shortcomings, and as a necessity of reality, an integral approach in defining law was imposed, which proved to be one possible approach to this social phenomenon.

Key words: law, positive justice, interest, conflict of interest, order, sovereign, natural law, morality, values.

БИОГРАФИЈА СТУДЕНТА

Владимир Јанковић рођен је 25.02.1994 године у Гњилану, након рата 1999. године сели се са породицом у село Ракиново, крај Јагодине, а након проведих годину и по дана у истом, сели се надомак Ниша у селу Вртиште, где и започиње основну школу, уписавши исту, коју је завршио до трећег разреда, док је од четвртог до осмог разреда школовање наставио у ОШ „Иво Андрић“ у насељу Ратко Јовић у Нишу.

Након завршетка основне школе, уписује Техничку школу „12. Фебруар“ , где исту завршава са одликовањем од стране директора за изузетан допринос угледу саме школе, освојивши друго места на такмичењу квиза знања о Европској унији, који се организовао на ниову свих средњих школа у Нишу, те своје даље школовање наставља као један од ретких ученика из исте, на Правном факултету у Нишу, те прву годину студија уписује 2013 године.

Наставак основних академских студија наставља на Правном факултету за привреду и правосуђе у Новом Саду, где дипломира на истом и стиче звање – дипломирани правник.

Наставак своје правничке каријере наставља у адвокатској канцеларији Јелене Митић у Нишу, и постаје члан Адвокатске коморе Србије са статусом – адвокатског приправника.

Током свога рада у канцеларији учествује у раду и посматрању рада ментора, те као адвокатски приправник присуствује суђењима, по предметима странака канцеларије, пред свим судовима у земљи.

У самој канцеларији је провео пуних четири година и стекао услов за полагање правосудног испита.

Поред горе наведеног формалног образовања и активности посебно истиче да је као студент практикант провео у Полицијској управи у Нишу, на одељењу за сузбијање кријумчарења и наркоманије са радним фондом од 136 сати, те се на истом посебно истиче и добија похвале вође групе као и осталих припадника.

Такође, што се тиче друштвеног ангажмана, Владимир Јанковић је и саоснивач ЕЛСА-е , локалне групе Ниш (2016-2017), као и потпредседник за финансије у истом временском интервалу, члан савета Правног факултета у Нишу, највишег органа управе факултета у једном мандату од 2017-2018 године.

Током својих студија на Правном факултету у Нишу, постаје и члан Савеза студената Правног факултета и члан ресора за маркетинг, те и постаје члан младих амбасадора културе.

Владимир такође током својих студија на Правном факултету у Нишу, посећује разне семинаре и конференције те посебно истиче следеће:

- **СЕМИНАР „ПРАКТИЧНИ ПРАВНИЦИ“**
Обука студената од стране судија Вишег суда и Вишег јавног тужилаштва у Нишу, 2017
- **I КОНФЕРЕНЦИЈА СТУДЕНАТА ПРАВА – СПОРТ И ПРАВО**
Златибор, април 2016 године (сертификат Правног факултета у Крагујевцу)
- **СТУДЕНТСКА КОНФЕРЕНЦИЈА „СТУДЕНТСКИ КОПАОНИЧКИ СУСРЕТИ“ – Копаоник 2015**
- **КУРС ЗА УСПЕШНО НОВИНАРСТВО И ПР**
Сертификат Савеза студената Правног факултета у Нишу, 2014
- **МАНИФЕСТАЦИЈА „1700 ГОДИНА МИЛАНСКОГ ЕДИКТА“**
- **МОС-ПРОТЕКТА, ПРОЛОМ БАЊА – 2014**
- **НАЦИОНАЛНА СКУПШТИНА ЕЛСА СРБИЈА**
- **ПОСЕТА НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ, ОЕБС, АМБАСАДА СЛОВАЧКЕ**
- **СТРУЧНЕ ПОСЕТЕ ВИШЕМ СУДУ У НИШУ**
- **СИМУЛАЦИЈЕ СУЂЕЊА – ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ У НИШУ**
- **СТРУЧНА ПОСЕТА ФИЛИЈАЛИ НАРОДНЕ БАНКЕ СРБИЈЕ У НИШУ**
- **СТРУЧНА ПОСЕТА ВИШЕМ СУДУ У БЕОГРАДУ**
- **ТРИБИНА „ПРАВО И ПРАВДА“ – ТОМА ФИЛА И МИХАЈЛО БАКРАЧ**
- **УЧЕСНИК РАЗНИХ ОКРУГЛИХ СТОЛОВА НА ТЕМЕ:**
 - *Промена Устава Републике Србије; Улазак Србије у ЕУ.*
 - *Насиље у породици*
 - *Етика и право*
 - *Како бити успешан адвокат*
 - *Јавна расправа о моделу закона о службама безбедности итд...*

Посебно истиче и пројекат под називом:

IX ЕХ-УУ ЕЛСА КОНФЕРЕНЦИЈА „ИЗАЗОВИ И РЕШАВАЊЕ МИГРАНТСКЕ КРИЗЕ“ - Потпредседник организационог одбора, Златибор 2017

Такође, Владимир Јанковић је и оснивач и секретар удружења угоститеља Ниша „Константин“ који броји преко 60 чланова удружења, који чине искључиво власници угоститељских објекта, чији је циљ удружења јачање положаја самих угоститеља, измене закона о инспекцијском надзору, умрежавање истих и рад на промоцији града Ниша.

Поседује такође и свој угоститељски објекат, одлично говори Енглески језик, поседује возачку дозволу – Б категорије, те изузетно познаје рад на рачунару.

ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ
ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА МАСТЕР РАДА

Име и презиме аутора мастер рада: Владимир Јанковић

Наслов мастер рада: Правни позитивизам као један поглед на право

Ментор: Др. Марко Трајковић

Изјављујем да је електронски облик мастер рада у pdf формату истоветан штампаном облику, који сам предао/ла Правном факултету Универзитета у Нишу.

У Нишу, 15.10.2024

Потпис аутора

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ И ОДОБРАВАЊУ ОБЈАВЉИВАЊА МАСТЕР РАДА

Изјављујем да је мастер рад, под насловом : Правни позитивизам као један поглед на право

пријављен и одбрањен на Правном факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да овај мастер рад у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се овај мастер рад чува у библиотеци и објави на сајту Правног факултета Универзитета у Нишу, са подацима о датуму одбране и комисији пред којом је рад брањен.

Аутор мастер рада: Владимир Јанковић

У Нишу, 15.10.2024

Потпис аутора
